

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

จากการตรวจเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเรื่องทุนทางสังคมและการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ใช้เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา และการนำผลงานการศึกษาที่เกี่ยวข้องมาใช้เป็นแนวทางการศึกษาและการอ้างอิง ซึ่งประกอบด้วย

1. ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม
2. แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
3. แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
4. สภาพทั่วไปของจังหวัดนครราชสีมาและอำเภอลำทะเมนชัย

ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม

ทุนทางสังคม นับเป็นประเด็นที่เกิดขึ้นใหม่ในสังคมไทย ทุนทางสังคมดำรงอยู่กับวิถีชีวิตของคนไทยมาช้านาน จนไม่สามารถพูดได้ว่า “ทุนทางสังคม” เริ่มขึ้นที่ใดและเกิดขึ้นเมื่อไรในสังคมไทย ถึงแม้ว่าเมื่อพูดถึง “ทุน” โดยส่วนใหญ่จะมีมุมมองที่เกี่ยวกับวัตถุ เช่น เงิน ป่า ดิน น้ำ ทรัพยากรต่างๆ ฯลฯ แต่เมื่อพูดถึงทุนทางสังคมนั้น ความหมายที่แท้จริงแล้วก็คือ คุณค่า ความเชื่อ ความเอื้ออาทร การแบ่งปัน จิตวิญญาณ ภูมิปัญญา ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าเชิงนามธรรมที่สอดแทรกเป็นหนึ่งเดียวกับวิถีชีวิตของมนุษย์และสังคม บทบาทของทุนทางสังคมจึงส่งผลในการสร้างสรรค์คุณค่าให้แก่สังคม

วิชล มนัสเอื้อศิริ (2547) ได้กล่าวว่าแนวคิดเกี่ยวกับ “ทุนทางสังคม” เริ่มต้นขึ้นมากกว่า 80 ปีแล้วในรัฐเวอร์จิเนีย ปรากฏผลการศึกษาของ Putnam ในปี ค.ศ. 1993 ซึ่งเป็นที่ยอมรับว่าเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ทุนทางสังคม ได้แก่ ความไว้วางใจ บรรทัดฐาน และเครือข่ายที่จะช่วยให้การร่วมมือร่วมใจในผลประโยชน์ และเพิ่มความก้าวหน้าจากการลงทุนทางกายภาพและมนุษย์ยิ่งใช้ก็ยิ่งเพิ่มขึ้น ไม่มีการลดลงอย่างทรัพยากรอย่างอื่น ทั้งนี้ Calton (1995) ยังได้ชี้ให้เห็นว่าทุนทางสังคมจะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีเครือข่าย (Network) ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะใหม่ที่พัฒนาจากความเชื่อถือและความไว้วางใจ (Trust) ที่มีต่อกัน และพัฒนาขึ้นมาจนมี

ศักยภาพช่วยให้เกิดความร่วมมือ (Coordination) เชื่อมโยงกันระหว่างบุคคลกับบุคคล หรือกับกลุ่มบุคคลในลักษณะความสัมพันธ์ต่างๆ เช่นเดียวกับที่ Woolcok และ Narayan (2000) ได้กล่าวถึงทุนทางสังคม (Social Capital) ว่าเป็นความสัมพันธ์ของการมีส่วนร่วมของชุมชน สามารถพบเห็นได้ในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็นไมตรีจิต มิตรภาพ ความเห็นอกเห็นใจ และปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลกับครอบครัว ชุมชน และหากแต่ละปัจเจกบุคคลต่างมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับเพื่อนบ้านแล้วขยายออกไปเรื่อยๆ อย่างกว้างขวางก็จะนำทุนไปสู่การสะสมทุนทางสังคมในชุมชนนั้นๆ

ธนพล พรหมสุวงษ์ (2546) กล่าวว่าทุนทางสังคม หมายถึง ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ความสามัคคี การรวมพลัง มีองค์กรที่จัดการระบบต่างๆ ในชุมชน มีศิลปวัฒนธรรม มีจิตรวมใจ มีความสมัครสมานรักใคร่กลมเกลียวกัน ซึ่งทุนทางสังคมเหล่านี้ จะเป็นพื้นฐานให้ท้องถิ่นและชุมชนมีการพัฒนาที่เข้มแข็งจริงจังและยั่งยืน

อนันต์ กาญจนพันธ์ (2544) ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมไว้ว่า ได้แก่ วิธีคิด ระบบความรู้ ในการจัดการวิถีของความเป็นชุมชน เช่น การจัดการใช้ทรัพยากร การจัดการระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันในสังคมชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ หรือมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยวิธีคิดเชิงซ้อนและเกี่ยวข้องกับเรื่องระบบความรู้/ภูมิปัญญา อีกทั้งยังต้องอาศัยกฎเกณฑ์มากำกับการใช้ความรู้ นั้น ซึ่งอาจเป็นในรูปของจารีต ประเพณี กฎหมาย หรือกฎเกณฑ์ทางสังคม พร้อมกันนั้นก็ต้องมีองค์กรที่เข้ามาทำหน้าที่จัดการเรื่องนั้นๆ เช่น การใช้ทรัพยากรต่างๆ การจัดการกองทุนในหมู่บ้าน เป็นต้น

ความหมายของทุนทางสังคมแม้ว่าจะเป็นเรื่องที่กว้างและเป็นนามธรรม จากการศึกษาที่มีผู้วิจัยได้เสนอความหมายของทุนทางสังคมในแนวคิดของนักวิชาการต่างประเทศ 2 ท่าน คือ Fukuyama และ Grootaert (1998) และ นักวิชาการของไทย (อ้างในวิชล, 2547) ที่ได้พยายามให้คำจำกัดความของคำว่าทุนทางสังคม ดังนี้

Fukuyama กล่าวว่าทุนทางสังคม หมายถึง บรรทัดฐานหรือคุณค่าร่วมที่ส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือกันทางสังคม โดยมีมุมมองในเชิงวัฒนธรรม ซึ่งช่วยให้กลุ่มคนมีการติดต่อสื่อสารและความร่วมมือกันในการทำกิจกรรมต่างๆ ทั้งนี้ Grootaert ยังชี้ให้เห็นว่าทุนทางสังคมหมายถึงระบบความสัมพันธ์และคุณค่าที่เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับประชาชน ซึ่งสนับสนุนการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ โดยจำแนกทุนทางสังคมออกเป็น 2 รูปแบบ คือ ด้านโครงสร้าง

(Structural social capital) เช่น กลุ่มเครือข่าย องค์กร และสถาบัน ซึ่งมีกฎเกณฑ์และระเบียบที่สมาชิกพึงปฏิบัติ และด้านภูมิปัญญา (Cognitive social capital) เป็นลักษณะนามธรรมที่ไม่สามารถตีค่าเป็นราคาได้ เช่น รูปแบบ พฤติกรรมหรือทัศนคติที่ได้รับการยอมรับโดยทั่วไป คุณค่าร่วม บรรทัดฐานในการตอบแทนและความไว้วางใจซึ่งกันและกัน

สำหรับนักวิชาการของไทย ประเวศ วะสี (2544) ให้ความหมายทุนทางสังคม หมายถึง ความเป็นกลุ่มเป็นก้อนทางสังคม มีการศึกษา มีวัฒนธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต รับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวม มีประสิทธิภาพในการทำงาน รวมถึงมีการเมือง และระบบราชการที่ดี กรอบกับทุนทางสังคมเป็นประเด็นที่กำลังได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางจนถูกผลักดันให้เป็นวาระแห่งชาติและให้ความหมายทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทยจากสำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติใน พ.ศ. 2546 ว่าหมายถึง ผลรวมของสิ่งดีงามต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคมทั้งในส่วนที่ได้จากการสั่งสมและการต่อยอด รวมถึงการรวมตัวของคนที่มีความรู้เพื่อสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวมบนพื้นฐานของความไว้วางใจ สายใยแห่งความผูกพันและวัฒนธรรมที่ดีงาม อันประกอบด้วย ทุนมนุษย์ ทุนที่เป็นสถาบัน ทุนทางปัญญาและวัฒนธรรม นอกจากนั้น เสรี พงศ์พิส (2544) เห็นว่าทุนทางสังคมเป็นเหมือนกฎเกณฑ์ทางสังคมที่ร้อยรัดผู้คนให้เป็นชุมชนเป็นพี่น้องกัน

สถานภาพองค์ความรู้ทุนทางสังคม

เนื่องจากทุนทางสังคมได้ถูกกำหนดให้เป็นวาระแห่งชาติ 1 ใน 4 เรื่อง ที่จะช่วยให้พัฒนาประเทศเกิดความยั่งยืนต่อไปโดยมีสำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) เป็นหน่วยงานหลักในการจัดทำกรอบและพัฒนากรอบคิดต่อประเด็นทุนทางสังคมให้มีความชัดเจนมากขึ้น ซึ่งมีความหลากหลายขึ้นอยู่กับโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ และมีความเชื่อมโยงกับมิติการพัฒนาต่างๆ อย่างเป็นพลวัตร จักรมณัฏ์ ภาสูกวนิช (2547) ได้สรุปสถานภาพองค์ความรู้ทุนทางสังคมในปัจจุบันของสังคมไทย ว่าสถานการณ์ปัจจุบันและแนวโน้มผลจากการประเมินเรื่องทุนทางสังคมของประเทศไทยโดยใช้วิธีเทคนิค Strength Weakness Opportunity Threat Analysis: SWOT พบว่าจุดอ่อนด้านทุนมนุษย์ คนไทยจำนวนมากยังขาดจิตสำนึกสาธารณะ มีค่านิยมและพฤติกรรมที่ไม่สนับสนุนการพัฒนาที่ยั่งยืน ทุนสถาบัน ยังมีปัญหาในแทบทุกสถาบัน กล่าวคือ ผู้นำทางศาสนาที่มีคุณภาพยังมีไม่เพียงพอ และจำนวนไม่น้อยที่เป็นเชิงพาณิชย์มากกว่าการทำศาสนกิจ สื่อมวลชนจำนวนมากยังคงคำนึงถึงผลประโยชน์ทาง

ธุรกิจมากกว่าการช่วยชี้นำสังคมในทางที่ดี รวมทั้งองค์กรชุมชนจำนวนมากยังขาดความเข้มแข็ง และต้องการความสนับสนุนจากหลายฝ่าย

ส่วนจุดแข็งด้านทุนมนุษย์ พบว่ามีผู้นำทางสังคมกระจายอยู่ในทุกสาขาอาชีพและแทบจะทุกพื้นที่ซึ่งชี้นำหรือช่วยพัฒนาสังคมได้ ทุนสถาบัน พบว่าสถาบันครอบครัวและระบบเครือญาติเข้มแข็งมีความสำคัญเป็นอย่างมากเพราะเป็นสถาบันแรกในการอบรมสั่งสอนคน สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมจิตใจ สถาบันศาสนาและวัดต่างๆ มีอยู่จำนวนมาก รวมทั้งองค์กรชุมชน ปราชญ์ชาวบ้านที่มีอยู่สามารถที่จะเป็นผู้นำหรือจัดการในเรื่องทุนทางสังคมได้ และทุนทางปัญญา และวัฒนธรรม ยังมีความหลากหลายและแตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาคและชาติพันธุ์ ซึ่งพร้อมที่จะนำมาใช้ประโยชน์ ประกอบกับการเปิดเสรีทางการค้าและบริการ และกระแสโลกาภิวัตน์ถือเป็นโอกาสที่ประเทศไทยจะนำทุนทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรมมาสร้างมูลค่าเพิ่มให้สินค้าและบริการที่เป็นจุดเด่นของสังคมไทย การรวมตัวของประชาชนในรูปแบบต่างๆ มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น โดยมีกฎหมายเอื้อประโยชน์ ถือเป็นโอกาสในการพัฒนาทุนทางสังคมให้มีพลังและกระจายให้กว้างขวางยิ่งขึ้น รวมถึงนโยบายรัฐบาล กลไกระบบการบริหารราชการแบบบูรณาการ และกรอบการจัดสรรงบประมาณรายจ่ายประจำปีที่ทำให้ความสำคัญกับทุนทางสังคมอย่างชัดเจนถือเป็นช่องทางสนับสนุนที่ดี ในขณะที่เดียวกันก็จำเป็นต้องพึงระวังภัยคุกคามที่ต้องเผชิญอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และต้องปรับตัวให้ทัน เช่น การแข่งขันอย่างรุนแรงของโลก สังคมไทยจะเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุมากขึ้น ซึ่งจะทำให้เกิดภาวะพึ่งพิงสูงมากขึ้นในหลายด้าน ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารซึ่งเปรียบเสมือนเป็นดาบสองคม

หลักการสำคัญในการพัฒนาทุนทางสังคม ประกอบด้วย 4 หลักการ คือ หลักความเชื่อมโยง หลักความหลากหลายและยืดหยุ่น หลักสมดุลและครบวงจร และหลักการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนอย่างจริงจัง โดยการสร้างจิตสำนึกร่วมและคุณค่าร่วมบนพื้นฐานของความรับผิดชอบ ต่อสังคมให้เกิดขึ้นในทุกภาคีและทุกระดับทั่วประเทศ

ทั้งนี้ การพัฒนาทุนทางสังคมให้เกิดประโยชน์มากขึ้นนั้น อุ๋นเรื่อน ทองอยู่สุข (2547) ได้นำเสนอแนวทางการประยุกต์ใช้ทุนทางสังคมเพื่อเป็นกลไกในการจัดการกลุ่มน้ำไว้ดังนี้

1. กลไกส่งเสริมการมีส่วนร่วม ความเชื่อใจ (Trust) ถือเป็นทุนทางสังคมที่มีสะสมอยู่ในชุมชนจะส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือกันเป็นพลังของชุมชนต่อกิจกรรมสาธารณะได้เป็นอย่างดี ดังกรณีตัวอย่างการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อโครงการพัฒนาของภาครัฐ
2. กลไกเชิงสถาบันวิเคราะห์ต่อประเด็นกฎหมายที่จะมุ่งหวังให้เกิดการร่วมกันจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยการผสมผสานความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในสังคม
3. กลไกตรวจสอบและถ่วงดุล เพราะชุมชนท้องถิ่นมีทุนทางสังคมที่สะสมอยู่ในรูปแบบของการรวมกลุ่มของชุมชน องค์กรทางสังคม และเครือข่ายอยู่แล้ว
4. ฐานความรู้ ทุนทางสังคมที่สะสมอยู่ในรูปของภูมิปัญญา ระบบคุณค่าที่ผ่านการตรวจสอบมีการสั่งสมและต่อยอด ซึ่งถือเป็นรากฐานความรู้ที่มีค่ายิ่ง
5. กลไกที่พาสานให้เกิดการจัดการเชิงซ้อน ถือเป็นกระบวนการทัศน์ใหม่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามทิศทางการพัฒนากระแสหลัก ดังที่เรียกว่า “การจัดการเชิงบูรณาการ”

จะเห็นได้ว่าการจัดการลุ่มน้ำหมายรวมถึงทุกภาคส่วนในชุมชนท้องถิ่นที่จะต้องหันมาร่วมมือกันเพื่อให้เกิดการจัดการเชิงซ้อน เป็นกลไกเชิงสถาบันที่ว่าด้วยจารีต กฎระเบียบ บรรทัดฐานของสังคม ซึ่งหากมีการใช้ควบคู่ไปกับกฎหมายที่มีอยู่ก็น่าจะเกิดประสิทธิภาพสูงสุดต่อการจัดการลุ่มน้ำได้ รวมทั้งการรวมกลุ่มองค์กรทางสังคมและเครือข่ายเป็นเหมือนพลังที่แสดงการถ่วงดุลและตรวจสอบการนำภูมิปัญญา ระบบคุณค่า ความเชื่อต่างๆ มาเป็นกลไกเพื่อให้เกิดการจัดการในพื้นที่ซึ่งต้องอาศัยความสัมพันธ์อันดีทั้งในแนวราบและแนวตั้งของชุมชนภายใต้ความไว้วางใจของชุมชน ซึ่งล้วนแต่เป็นทุนทางสังคม

กล่าวโดยสรุป ทุนทางสังคมหมายถึง ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนทั้งในระดับแนวราบและแนวตั้ง แสดงออกทางการปฏิบัติเพื่อก่อให้เกิดพลังทุนทางสังคม โดยระดมทรัพยากรต่างๆ ที่ชุมชนมีอยู่และจากภายนอกชุมชน นำมาเปลี่ยนให้เป็นทุนของสังคมหรือทุนสาธารณะของสังคม คนในชุมชนสามารถเข้าถึงทุนและก่อให้เกิดประโยชน์แก่สังคม

ทุนทางสังคมกับความยั่งยืน

ความต่อเนื่องในการกำหนดการช่วยเหลือซึ่งกันและกันถือเป็นการเพิ่มทุนทางสังคม การมีแบบแผนของการร่วมมือกันในส่วน of สถาบันของรัฐสามารถทำให้เกิดทุนทางสังคมได้โดยกำหนดเป็นนโยบายด้านต่างๆ นอกจากนี้ ทุนทางสังคมในมิติความสัมพันธ์ทางสังคม ทำให้ทุนทางสังคมเพิ่มขึ้นและมีความยั่งยืนที่ก่อให้เกิดความร่วมมือ สนับสนุน ส่งเสริมการดำเนินงาน การมีบรรทัดฐาน มีความไว้วางใจ และมีเครือข่ายโยงกันเพื่อการแก้ไขปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ วิชล มณัสเอื้อศิริ (2546) ได้กล่าวถึงปัจจัยต่างๆ ที่จะทำให้ทุนทางสังคมมีความยั่งยืนว่า ประกอบด้วย

1. การมีเครือข่ายสังคมที่มีความใกล้ชิดกัน
2. ความมั่นคงของความสัมพันธ์ทางสังคม
3. การร่วมมือกันเป็นไปอย่างต่อเนื่อง
4. การติดต่อสื่อสารต่อเนื่องและสม่ำเสมอ
5. การสนับสนุนให้ระบบการจัดการบริหารของกลุ่มคงอยู่

การวัดทุนทางสังคม

จากการทบทวนเอกสารต่อประเด็นนี้พบว่าแนวทางการวัดมีอยู่ไม่มากนัก ประกอบกับความหลากหลายและรูปแบบของทุนทางสังคมที่มีอยู่มากมายและมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาตามสถานการณ์และพื้นที่ ดังนั้น จึงนำเสนอแนวทางการวัดที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทางของการวิจัยจากนักคิดที่สำคัญทั้งจากต่างประเทศและในประเทศ คือ Grootaert (1997), Knack & Keefer (1997) and Coleman (1998)(อ้างในอุ้นเรือน ทองอยู่สุข, 2547) ดังนี้

Grootaert ได้นำเสนอการวัดหรือประเมินทุนทางสังคมไว้ดังนี้ การวัดทุนทางสังคมจะมีตัวชี้วัดการมีหรือการสะสมอยู่ของทุนทางสังคมได้แก่ 6 มิติ ดังนี้

- 1) กลุ่มและเครือข่าย (Groups and Networks) โดยพิจารณาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับคุณลักษณะของกลุ่มและองค์กร การเป็นสมาชิกและบทบาทของสมาชิก ระดับการมีส่วนร่วมในกลุ่ม ความช่วยเหลือที่ให้และได้รับจากกลุ่ม การเลือกผู้นำกลุ่มและการเปลี่ยนถ่ายอำนาจ และการรับรู้เกี่ยวกับกลุ่ม องค์กร หรือเครือข่ายจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

2) ความเชื่อใจและความเป็นเครือข่าย (Trust and Networks) พิจารณาในประเด็นที่เกี่ยวกับความเชื่อใจต่อเพื่อนบ้าน คนแปลกหน้าและรับรู้ต่อประเด็นของความเชื่อใจ ความเป็นปึกแผ่นจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

3) กิจกรรมร่วมและความร่วมมือ (Collective action and Cooperation) พิจารณาในประเด็นที่เกี่ยวกับการเข้าร่วมกิจกรรมของประชาชนในกิจการของชุมชนหรือการให้การร่วมมือหรือจัดการกับภาวะวิกฤติของชุมชน การละเมิดข้อตกลงของชุมชน และความคาดหวังต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน

4) ข้อมูลข่าวสารและการสื่อสาร (Information and Communication) พิจารณาในประเด็นที่เกี่ยวกับแนวทางหรือวิธีการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของประชาชน และการเข้าถึงส่วนบริการโครงสร้างพื้นฐานประเภทการสื่อสารและโทรคมนาคม

5) ความร่วมมือทางสังคมและการเข้าร่วม (Social cohesion and Inclusion) พิจารณาในประเด็นที่เกี่ยวกับธรรมชาติความแตกต่างที่มีอยู่ในชุมชนที่อาจก่อให้เกิดความขัดแย้ง และกลไกการจัดการ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มต่างๆ และการกีดกันกันในชุมชน

6) อำนาจและกิจกรรมการเมือง (Empowerment and Political action) พิจารณาในประเด็นที่เกี่ยวกับการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองทั้งในส่วนของการเมืองท้องถิ่นเองและจากการเมืองในระดับอื่นๆ ที่จะส่งผลกระทบต่อวิถีของชุมชน

โดยจะมีเครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ แบบสอบถาม (Questionnaire) 2 ระดับ คือ ระดับครัวเรือน และระดับชุมชน ตามตัวชี้วัดของการวัดทุนทางสังคมใน 6 มิติข้างต้น

Knack & Keefer เสนอวิธีการวัดทุนทางสังคมด้วยแบบสอบถามใน 2 ลักษณะคือ การวัดความไว้วางใจและการวัดบรรทัดฐาน

1) การวัดความไว้วางใจใช้แบบสอบถามเพื่อพิจารณาว่าผู้ตอบมีความไว้วางใจที่จะติดต่อปฏิสัมพันธ์กับบุคคลทั่วไปหรือไม่แล้ววัดร้อยละของผู้ที่ตอบว่าไว้วางใจ

2) การวัดบรรทัดฐาน ใช้วิธีวัดแบบสอบถามโดยกำหนดตำแหน่งให้บรรทัดฐานทางสังคม 5 ประเภท มีน้ำหนักเท่ากัน คัดปัจจัยที่เป็นผลกระทบที่ไม่เกี่ยวข้องออก ประกอบด้วยบรรทัดฐานทางสังคม 5 ข้อ คือ การตระหนักในสิทธิ ความละเอียดอ่อนต่อผู้อื่น การเคารพหน้าที่ที่มีต่อสังคม ความรู้สึกผิดในตนเอง และความซื่อสัตย์

Coleman เสนอว่าทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่ไม่สามารถวัดได้โดยตรงได้ แต่จากคำจำกัดความระบุว่า เป็นองค์ประกอบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ที่ช่วยให้เกิดความไว้วางใจกันและเกิดเป็นความร่วมมือเพื่อประโยชน์ส่วนรวม โดยวัดสิ่งที่เป็นคุณสมบัติโดยรวมหรือเป็นสมบัติสาธารณะ หรือวัดจากการรวมตัวทำประโยชน์เพื่อสาธารณะ

พีระ ล้มลม (2542) เสนอวิธีการวัดค่าทุนทางสังคมไว้ในรายงานการศึกษาศักยภาพของทุนทางสังคมของชุมชนไชเบอร์ โดยการใช้แบบสอบถามที่ปรับจากแบบสอบถามของ Knack & Keefer เป็นหลัก เป็นเครื่องมือวัดทุนทางสังคมประกอบการสังเกตแบบมีส่วนร่วมเพื่ออธิบายผลการศึกษอย่างครอบคลุมและมีประสิทธิภาพ สำหรับโครงสร้างในแบบสอบถามประกอบด้วย ข้อมูลทั่วไป ข้อมูลนิสัยและประสบการณ์ส่วนบุคคล ข้อมูลการใช้งานอินเทอร์เน็ต ข้อมูลการวัดค่าทุนทางสังคม ข้อมูลลักษณะ “ทุนทางสังคม” ของชุมชนไชเบอร์ ข้อมูลกิจกรรมสาธารณะและข้อมูลเปรียบเทียบชีวิตประจำวันและชีวิตในชุมชนไชเบอร์

ซึ่งส่วนที่เป็นข้อมูลการวัดทุนทางสังคมด้านลักษณะและกิจกรรมสาธารณะ ดังนี้

1) ข้อมูลในกลุ่มการวัดทุนทางสังคม สำหรับใช้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงค่าทุนทางสังคมในอินเทอร์เน็ตแตกต่างอย่างไรเมื่อสภาพแวดล้อมในอินเทอร์เน็ตเปลี่ยนแปลงไป

2) ข้อมูลลักษณะทุนทางสังคม และข้อมูลกิจกรรมสาธารณะ เป็นกลุ่มข้อมูลเชิงคุณภาพ สำหรับศึกษาลักษณะทุนทางสังคมในชุมชนไชเบอร์และการเกิดกิจกรรมสาธารณะร่วมกัน

จินตนา ชุณหภูมิตา และ คณะ (2546) เสนอวิธีวัดทุนทางสังคมในงานวิจัยเรื่องรายงานการสำรวจทุนทางสังคมด้านสุขภาพจังหวัดราชบุรี พบว่าคณะนักวิจัยชุดนี้ได้ดำเนินการวัดทุนทางสังคมด้านสุขภาพโดยมีขั้นตอนการวัด ดังนี้

1) สำรวจชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rapid Appraisal: PRA) โดยการจัดเวทีประชุมแกนนำในการพัฒนาชุมชนจากกลุ่มต่างๆ ของประชาคมราชบุรี

2) ระดมความคิดเห็นวางแผนการสำรวจ พิจารณาประเด็นที่เป็นทุนทางสังคมด้านสุขภาพ และกำหนดแนวทางในการค้นหาให้เป็นแนวทางเดียวกัน

3) นำผลสรุปการประชุมมาสร้างแบบสำรวจ ซึ่งประกอบด้วยลักษณะของทุนทางสังคม 3 ส่วน คือ

3.1) ประเภทผู้รู้เด่นๆ ปราชญ์ชาวบ้าน/ ภูมิปัญญาชาวบ้านสุขภาพ

3.2) กลุ่ม/ชมรม/องค์กรการสุขภาพ

3.3) สถานที่สร้างสุขภาพในชุมชน

4) ร่วมกันคัดกรอง คัดเลือก รวบรวม วิเคราะห์ และนำเสนอโดยการจัดทำเนียบ และจัดทำแผนที่ศักยภาพทุนทางสังคม

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2546) ได้นำเสนอแนวคิดของการวัดทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยใช้แนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพใช้เทคนิคการสัมภาษณ์ การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม (Participatory Observation and Non Participatory Observation) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) มีเครื่องมือในการดำเนินการคือ “คู่มือโครงการศึกษาศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” ซึ่งทีมวิจัยพัฒนาขึ้นมาเอง และมีขั้นตอนการศึกษาดังนี้

1) ทำความเข้าใจร่วมกัน โดยใช้เวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนร่วมกันระหว่างผู้วิจัยกับนักวิจัยชุมชนและผู้สนใจ

2) เก็บรวบรวมข้อมูล โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพร่วมกัน ได้แก่ ศึกษาเอกสารรายงาน สังเกต สัมภาษณ์ สนทนา สำรวจ

3) การเรียนรู้ร่วมกัน โดยใช้เวทีพูดคุย แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ซึ่งผ่านการศึกษาเอกสาร สังเกต สัมภาษณ์ สํารวจ โดยใช้ข้อสรุปเป็นองค์ความรู้ร่วมกัน

4) สังเคราะห์/วิเคราะห์ โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาและสังเคราะห์ร่วมกับปรากฏการณ์อื่นๆ เพื่อถอดบทเรียนทั้งหมด

5) สรุปผลการศึกษาโดยใช้เวทีการเรียนรู้ร่วมกัน สรุปองค์ความรู้ที่สะท้อนถึงเรื่องทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

จากการทบทวนเอกสารถึงแนวทางการวัดทุนทางสังคมจากนักคิด นักวิชาการทั้งในและต่างประเทศได้นำเสนอวิธีการวัดทุนทางสังคมพบว่าสามารถดำเนินการได้ใน 3 ลักษณะ ได้แก่ 1) การศึกษาในเชิงปริมาณ โดยการใช้แบบสำรวจหรือแบบสอบถาม การสร้างตัวชี้วัดเพื่อบ่งชี้สิ่งที่เป็นนามธรรมให้มีความเป็นรูปธรรมมากขึ้น ความสอดคล้องกับเนื้อหา รวมถึงการเลือกสถิติที่เหมาะสมสำหรับการประเมินผล 2) การศึกษาเชิงคุณภาพ ได้แก่ การใช้เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ เช่น การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การสำรวจชุมชนแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นการหาคำตอบอย่างลุ่มลึกและความเข้าใจอย่างครอบคลุมต่อทุนทางสังคมในประเด็นที่ว่าทุนทางสังคมเป็นเรื่องเฉพาะท้องถิ่นและมีความแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ และ 3) การศึกษาแบบผสมผสานทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ เพื่อคำตอบที่ได้จากเครื่องมือวัดอธิบายผลการศึกษาได้อย่างครอบคลุมและมีประสิทธิภาพ ใช้เทคนิคแบบวัดเชิงปริมาณ เช่น แบบสอบถาม แบบสำรวจ ซึ่งอาจแบ่งได้ทั้งในระดับปัจเจกและระดับส่วนรวมร่วมไปกับการสำรวจชุมชนแบบมีส่วนร่วม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การจัดเวที แลกเปลี่ยน การระดมความคิดเห็น เป็นต้น

กระบวนการทุนทางสังคม

วรุณี โรมรัตนพันธ์ (2546) ได้กล่าวถึงการศึกษากระบวนการทุนทางสังคม แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ 1) ส่วนที่เป็นกระบวนการ และ 2) ส่วนที่เป็นสภาพแวดล้อมของกระบวนการ

1. ส่วนที่เป็นกระบวนการทุนทางสังคม จะประกอบไปด้วย 3 ส่วน อันได้แก่

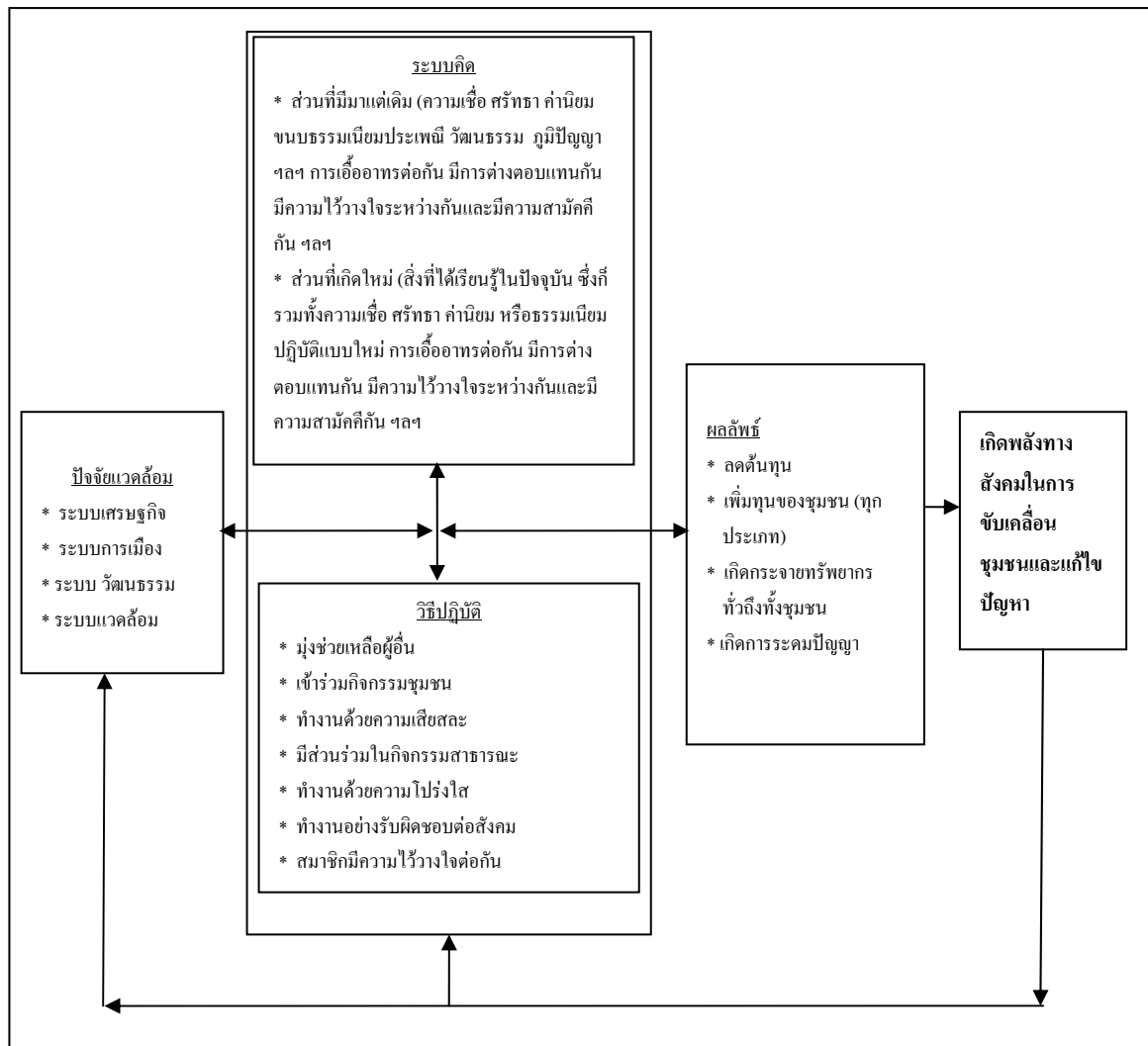
1.1 ส่วนที่เป็นระบบคิด จะเป็นส่วนที่มีความเป็นนามธรรมสูง ระบบคิดดังกล่าวจะมีทั้งส่วนที่มีมาแต่ดั้งเดิม อันได้แก่ ความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ทั้งปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนได้สืบทอดมาจากบรรพชนในอดีต นอกจากนั้นระบบคิดอีกส่วนหนึ่งอาจจะมาจากสิ่งที่ได้เรียนรู้ในปัจจุบัน ซึ่งก็รวมทั้งความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม หรือธรรมเนียมปฏิบัติแบบใหม่ สำหรับสาระหลักที่อยู่ในระบบคิดดังกล่าวได้แก่ ระบบคิดที่เกิดจากค่านิยมที่มีการเอื้ออาทรต่อกัน มีการต่างตอบแทนกัน มีความไว้วางใจระหว่างกัน และมีความสามัคคีกัน ฯลฯ เหล่านี้ เป็นต้น

1.2 ส่วนที่เป็นวิธีปฏิบัติ จะเป็นส่วนที่มีความสัมพันธ์กับส่วนที่เป็นระบบคิด นั่นหมายความว่า เมื่อปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนมีระบบคิดเกี่ยวกับค่านิยมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ระบบคิดดังกล่าวก็จะส่งผลให้สมาชิกมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความเอื้ออาทร และมีความร่วมมือกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นต้น

1.3 ส่วนที่เป็นผลลัพธ์ จะเป็นส่วนที่เกิดจากผลของการที่สมาชิกมีระบบคิดและวิธีการปฏิบัติอย่างไร ซึ่งผลลัพธ์ดังกล่าวอาจจะอยู่ในรูปของทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมหรือเป็นทุนในรูปแบบต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม อาทิ ทุนที่เป็นตัวเงิน (ทุนในรูปของกองทุนชุมชน) ทุนมนุษย์ (แรงงานที่มีการลงแรงช่วยเหลือกัน) ทุนทรัพยากรธรรมชาติ (มีป่าไม้ที่เป็นป่าของชุมชน) ทุนภูมิปัญญา (มีความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน) โดยที่ทรัพยากรหรือทุนต่างๆ เหล่านี้ เป็นของชุมชน หรือเป็นของสาธารณะที่สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงและมาใช้ประโยชน์ได้

2. ส่วนที่เป็นสภาพแวดล้อมของกระบวนการ อันได้แก่ ปัจจัยภายนอกต่างๆ ที่เป็นทั้งรูปธรรม (เงินทุนจากภายนอก เครื่องมือที่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก บุคลากร หรือนักวิชาการจากภายนอก) และนามธรรม (ความช่วยเหลือทางวิชาการจากภายนอก ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ต่างๆ จากภายนอก) รวมทั้งผลที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีจากภายนอกที่มีผลกระทบต่อระบบคิด และวิธีปฏิบัติภายในกลุ่ม องค์กร สถาบัน และชุมชน

การวิเคราะห์กระบวนการทุนทางสังคม จะวิเคราะห์ในหลายระดับ อาทิระดับปัจเจกครัวเรือน กลุ่ม องค์กร สถาบัน ชุมชน และเครือข่าย โดยจะพิจารณาว่า การกระจายของทรัพยากรหรือทุนประเภทต่างๆ ในแต่ละระดับเป็นไปในลักษณะใด มีการกระจายอย่างทั่วถึงหรือไม่ รวมทั้งการวิเคราะห์เชื่อมโยงหาความเกี่ยวพันในระดับต่างๆ ว่ามีความเกี่ยวพันหรือมีอิทธิพลต่อกันมากน้อยเพียงใด

ภาพที่ 1 แสดงกรอบความคิดกระบวนการทุนทางสังคม

ที่มา: วรุณี โรมรัตน์พันธ์ (2546)

จากข้อมูลผลการศึกษานำเสนอเบื้องต้น ทำให้เห็นว่าทุนทางสังคมเป็นศักยภาพทุนประเภทหนึ่งที่มาจากการร่วมมือร่วมใจของคน ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนหรือสถาบันขึ้น โดยความสัมพันธ์ดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานของไว้วางใจ ความเอื้ออาทร และความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทุนทางสังคมเป็นเสมือนสมบัติสาธารณะที่สมาชิกทุกคนในชุมชนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ตลอดเวลา ที่สำคัญทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่ยิ่งใช้ยิ่งมีเพิ่มมากขึ้น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พิระ ลิ้มลม (2542) ได้ศึกษาศักยภาพของทุนทางสังคมของชุมชนไซเบอร์ พบว่าการเกิดทุนทางสังคมในอินเทอร์เน็ต สอดคล้องกับกลไกการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากปัจจัยทางสังคมกายภาพ เช่น สภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน นิสัย ประสิทธิภาพส่วนบุคคล สามารถมีอิทธิพลต่อลักษณะทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในกลุ่มอินเทอร์เน็ต ดังนั้น กระบวนการเกิดทุนทางสังคมจึงมีอย่างน้อย 3 ลักษณะ คือการเกิดทุนทางสังคมที่มีอิทธิพลจากปัจจัยสังคม (กระบวนการนำเข้าทุนทางสังคม) การพัฒนาทุนทางสังคมในกลุ่มสังคมในอินเทอร์เน็ต (กระบวนการพัฒนาทุนทางสังคมของชุมชนไซเบอร์) และการใช้ทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในอินเทอร์เน็ตสนับสนุนการมีกิจกรรมร่วมกันทางกายภาพ (กระบวนการส่งออกจากสังคม) โดยองค์ประกอบของทุนทางสังคมในแต่ละกระบวนการมีศักยภาพการสนับสนุนการร่วมกิจกรรมสาธารณะที่แตกต่างกันไป ทั้งลักษณะการสนับสนุน ปัจจัยร่วม ศักยภาพ และลำดับของค่าศักยภาพในแต่ละองค์ประกอบของทุนทางสังคม

กนกรัตน์ กิตติวัฒน์ (2543) ได้ศึกษาเรื่อง “การจัดการทุนทางสังคมในชุมชนเมือง ศึกษากรณีเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์บางซื่อพัฒนา” พบว่า การมีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม ที่สมาชิกมีความสัมพันธ์เชิงซ้อนต่อกันนั้นนับเป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญของชาวชุมชนเมือง โดยผ่านการตอบแทนและการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ตลอดทั้งกระบวนการเกื้อกูลกันและกัน ด้วยความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้พวกเขามีชีวิตรอดอยู่ได้ในสภาวะที่ฝืดเคือง นอกจากนี้การมีค่านิยมร่วมกันในเรื่องการมีเครดิตที่ดีหรือการเป็นผู้นำเชื่อถือนั้น มีส่วนอย่างสำคัญในการเกื้อหนุนกองทุนสวัสดิการในชุมชน สำหรับการศึกษากระบวนการทำงานระดับองค์กรเครือข่าย พบว่าวิธีการดังกล่าวไม่ได้ทำให้เกิดเฉพาะผลด้านบวกในความหมายของการเพิ่มทุนทางสังคมหรือทำให้ชาวบ้านมีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นขึ้นเท่านั้น หากแต่การเกิดกระบวนการเรียนรู้จากการทำงานร่วมกัน อาจเกิดผลด้านลบต่อองค์กรหรือต่อความสัมพันธ์ของสมาชิกได้เช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นการแบ่งกลุ่มพวกพ้องหรือความหวาดระแวงระหว่างสมาชิก ซึ่งลักษณะดังกล่าวถือเป็นข้อจำกัดในการพัฒนากลุ่มที่จะต้องให้ความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากมีผลอย่างสำคัญในการพัฒนาองค์กรชาวบ้านให้เติบโตและเข้มแข็งต่อไป

ณัฐกานต์ จิตรวัฒนา (2546) ได้ศึกษาเรื่อง “พัฒนาการทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้าข้อมลิธรรมชาติ บ้านโป่งคำ ตำบลคูพงษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน” ได้ศึกษาพบว่า สภาพแวดล้อม ทั้งในและนอกชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อกระบวนการทุนทางสังคม อันได้แก่ ระบบคิด วิธี

ปฏิบัติและผลลัพธ์ รวมทั้งผลกระทบที่มีต่อคนในชุมชน ซึ่งการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ช่วยให้กระบวนการทุนทางสังคมขับเคลื่อนไปได้ นั้น มาจากปัจจัยทางด้านผู้นำ หรือทุนมนุษย์ ทุนทางทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ความเป็นเครือญาติ ความเชื่อ ค่านิยมในเรื่องเดียวกัน ความเอื้ออาทรต่อการช่วยเหลือกัน ความไว้วางใจกัน และกระบวนการเรียนรู้ระหว่างกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีส่วนช่วยลดต้นทุนในการดำเนินกิจกรรมอีกด้วย

ส่วนปัจจัยในเชิงลบที่มีผลต่อกระบวนการทุนทางสังคม ได้แก่ เรื่องของตลาด เรื่องราคาของผลิตภัณฑ์ ที่กลุ่มยังต้องการแสวงหากำไรจากการทอผ้าโดยที่เน้นปริมาณมากกว่าคุณภาพ ซึ่งจะเน้นเรื่องมูลค่า ในขณะที่เดียวกันทางกลุ่มทอผ้า ก็ต้องการที่จะอนุรักษ์วัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรธรรมชาติด้วย

ผลจากการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มทอผ้า ทำให้ทุนของชุมชนเพิ่มขึ้น และก่อให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรมของกลุ่ม เช่น การที่ชุมชนมีเงินออมมากขึ้น มีรายได้จากการทอผ้าเพิ่มขึ้น ลดต้นทุนจากการใช้วัสดุธรรมชาติ และยังพบว่า การทอผ้าสามารถเป็นสื่อกลางในการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนและนอกชุมชน ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ที่จะพัฒนาตนเอง กลุ่ม และชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน

ธนพล พรหมสูงษ์ (2546) ได้ศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ของทุนทางสังคม กับการจัดการป่าสมุนไพร: ศึกษาเฉพาะกรณีปลักไม้ลาย ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ผลการศึกษาพบว่า วิธีการจัดการป่าสมุนไพรของชุมชนปลักไม้ลาย เป็นลักษณะของการทำงานแบบพหุภาคีระหว่างพระสงฆ์ หน่วยงานภายใน และหน่วยงานภายนอกชุมชน โดยพระสงฆ์เป็นผู้นำในด้านต่าง ๆ ในการจัดการป่าสมุนไพร อาทิ การเป็นผู้นำด้านการพัฒนาจิตใจ ผู้นำด้านการอนุรักษ์ และบทบาทของการเป็นผู้ให้การศึกษา ส่วนหน่วยงานภายใน อันได้แก่ สมาชิกในชุมชน หน่วยสาธารณสุขและโรงเรียน ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน สำหรับหน่วยงานภายนอก ได้แก่ มหาวิทยาลัยศิลปากร การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ชมรมแพทย์แผนไทย และกระทรวงสาธารณสุข ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการให้การสนับสนุนทางวิชาการและงบประมาณ

กระบวนการทุนทางสังคม ที่เกิดขึ้นในชุมชนปลักไม้ลาย เป็นการปรับเปลี่ยนทุนประเภทต่าง ๆ เช่น ทุนมนุษย์ ทุนความรู้ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ไปเป็นทุนของชุมชน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเกิดจากศรัทธา ความไว้วางใจ การพึ่งพาอาศัยกัน การรักถิ่นฐาน ความรู้สึกเป็นเจ้าของ และ

ความรู้สึกภาคภูมิใจของประชาชนและผู้เกี่ยวข้อง อันนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้และการก่อให้เกิดองค์ความรู้ ที่ส่งผลต่อการจัดการป่าชุมชนไพร

การศึกษาได้เสนอแนะว่า การทำงานด้านอนุรักษ์ป่าชุมชนไพรที่ต้องอาศัยองค์ความรู้แบบสหวิทยาการ ต้องอาศัยการทำงานแบบพหุภาคี ที่มีหลายหน่วยงานมาร่วมทำงานด้วยกัน และควรมีการใช้กระบวนการทุนทางสังคมในการทำงาน โดยอาจจะเริ่มจากผู้นำธรรมชาติ ได้แก่ พระสงฆ์และหน่วยงานต่าง ๆ

บัวพันธ์ พรหมพักพิง (2546) ได้ศึกษาการก่อเกิด การผลิตซ้ำ และการขยายตัวทุนทางสังคมในหมู่บ้านชนบทอีสาน 3 หมู่บ้าน ได้ข้อมูลเชิงประจักษ์ในชุมชนชนบทที่สำคัญถึงการขยายตัวของรัฐและตลาดเข้าไปในหมู่บ้านภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ทำให้เกิดการขยายตัวของเครือข่ายในแนวดิ่ง มีการดำรงความเป็นชุมชนทั้งในแง่ทางกายภาพ ทางสังคม และทางจิตใจ สถาบันทางวัฒนธรรมที่สำคัญ ได้แก่ ธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อเรื่องผี และวิถีปฏิบัติทางพุทธศาสนายังคงมีการผลิตซ้ำและสืบทอดต่อกันมา ประกอบกับความพยายามในการหาคำอธิบายทางทฤษฎีของทุนทางสังคมว่าเป็นปรากฏการณ์ของการก้าวข้ามไปมาระหว่างโลกวัตถุ และโลกทางความคิด งานวิจัยนี้ได้นำเสนอข้อพิจารณาทางนโยบาย 3 ประการ ได้แก่ การสร้างเครือข่ายในแนวนอน การผลิตและการบริโภคสินค้าทางวัฒนธรรม และการสร้างทุนมนุษย์

จินตนา ชุณหภูมุกดา และคณะ (2547) ได้สำรวจทุนทางสังคมด้านสุขภาพ จังหวัดราชบุรี โดยการค้นหาทุนทางสังคมด้านสุขภาพประเภทต่างๆ ของจังหวัดราชบุรี พบว่าทุนทางสังคมด้านสุขภาพ จำนวน 1,045 รายการ ครอบคลุมทั้งมิติทางกายใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจชุมชน แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ ประเภทบุคคล 419 คน ประกอบด้วยหมอพื้นบ้าน ผู้รู้ทางด้านศิลปวัฒนธรรมพื้นฐาน และผู้รู้ในด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม ประเภทกลุ่มสร้างสุขภาพ 381 กลุ่ม ประกอบด้วยกลุ่มออกกำลังกาย และกีฬาเพื่อสุขภาพ ชมรมผู้สูงอายุ และกลุ่มผลิตภัณฑ์เพื่อสุขภาพ และประเภทสถานที่สร้างสุขภาพ 254 แห่ง ประกอบด้วยชุมชนต้นแบบรวมพลังสร้างสุขภาพ โรงเรียน วัด สนามกีฬา ลานกีฬา สวนสาธารณะ ป่าชุมชน ฯลฯ ข้อมูลเหล่านี้ได้นำเสนอเป็นแผนที่ศักยภาพทางสังคม ระบุตำแหน่ง และจำนวนทุนทางสังคมแต่ละประเภท และด้วยศักยภาพทุนทางสังคมที่หลากหลายนี้ได้แสดงถึงรากฐานการสร้างสุขภาพของชุมชนต่างๆ ที่มีอยู่ ดังนั้นหากทุนประเภทเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนและจัดการให้เหมาะสมก็จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อระบบสุขภาพแนวใหม่ตามปรัชญาสร้างนำซ่อม และความพอเพียงจากบริบทของสังคมไทย

แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ธนพล พรหมสุวรรณ (2546) ได้กล่าวถึงแนวคิดในการพัฒนาการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สรุปได้ดังนี้

1. การพัฒนาการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติต้องคำนึงถึงภาพรวม ไม่ควรแยกพิจารณาเฉพาะส่วน เนื่องจากทรัพยากรทุกชนิดมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เช่น มนุษย์ ป่าไม้ ดิน และน้ำ เป็นต้น
2. ในการวางแผนพัฒนาการจัดการทรัพยากรอย่างฉลาด จะต้องไม่แยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคมหรือวัฒนธรรมหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เพราะวัฒนธรรมและสังคมมนุษย์ได้พัฒนาตัวเองมาพร้อมกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของสังคมนั้นๆ
3. การพัฒนาการจัดการที่ประสบความสำเร็จเกิดจากการที่ผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ได้ตระหนักถึงความสำคัญและรู้จักใช้อย่างชาญฉลาดให้เกิดผลดีในหลายๆ ด้านต่อสังคมและใช้ทรัพยากรนั้นในจำนวนจำกัด อำนวยประโยชน์หลายๆ ด้านในเวลาเดียวกัน
4. การจัดการทรัพยากรที่ก่อให้เกิดการพัฒนาจะสำเร็จมากขึ้นขึ้นอยู่กับทรัพยากรมนุษย์ เพราะเป็นผู้ใช้ทรัพยากรอื่นๆ
5. การทำลายทรัพยากรธรรมชาติใดๆ โดยเหตุผลใดก็ตามเท่ากับเป็นการทำลายมนุษย์เอง เพราะการดำรงชีวิตของมนุษย์ต้องอาศัยปัจจัยต่างๆ ที่กำเนิดและเป็นผลผลิตมาจากป่าไม้ ดิน และน้ำ ซึ่งอยู่ในระบบนิเวศทั้งสิ้น

จากแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สรุปได้ว่าการจัดการการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การดูแล บำรุงรักษา พื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่และที่เสื่อมโทรมให้มีสภาพที่ดีขึ้น และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสมโดยให้เกิดประโยชน์สูงสุดและเกิดความยั่งยืน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ

ธันวา ใจเที่ยง (2544) ได้จัดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพได้เป็น 2 ระดับคือ ในระดับรูปธรรม ซึ่งสังเกตได้จากภายนอก ประกอบด้วย องค์ความรู้ เทคโนโลยีพื้นบ้าน และพฤติกรรมการใช้ของชุมชน และในระดับที่ลึกลงไป คือ เรื่องของระบบความคิด ระบบคุณค่า ซึ่งเป็นสิ่งที่แฝงอยู่เบื้องหลังองค์ความรู้ เทคโนโลยีพื้นบ้านและพฤติกรรมทั้งหลาย และจะเป็นตัวกำหนดโลกทัศน์และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งมีมิติซ้อนกัน คือ

1. ระบบคิด ระบบคุณค่า ระบบความเชื่อ ของชุมชนที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ หรืออาจเรียกโดยรวมว่าเป็นอุดมการณ์สำนึกของชุมชนในการใช้ชีวิตที่สมดุลกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ

2. องค์ความรู้ที่มีต่อธรรมชาติและระบบนิเวศทั้งหมดทั้งในแง่ของความรู้ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการอยู่รอดของคนในชุมชน ความรู้ในการฟื้นฟูอนุรักษ์และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อให้เป็นฐานของทรัพยากรของชุมชนได้แก่ ความรู้ในด้านเกษตรกรรม ความรู้ด้านอาหาร ความรู้ในด้านยารักษาโรค ด้านที่อยู่อาศัย (ปัจจัย 4) การใช้สอยวัสดุธรรมชาติ ความรู้ศิลปหัตถกรรมต่างๆ เป็นต้น ระบบคิด ระบบคุณค่า ความเชื่อ และองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น ได้สะท้อนผ่านวิถีชีวิต การทำมาหาเลี้ยงชีพ โครงสร้างความสัมพันธ์ของสังคมประเพณี พิธีกรรม และสัญลักษณ์ต่างๆ และได้ส่งผลต่อพฤติกรรมของชุมชน เช่น มีความเชื่อว่า ดิน น้ำ ป่า มีผีคุ้มครอง ฉะนั้นจึงไม่เข้าไปทำลายเพราะมีความเชื่อว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น กำเนิดขึ้นมาจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับธรรมชาติแวดล้อม โดยมีพื้นฐานอยู่ที่วิถีคิดแบบบูรณาการอย่างองค์รวมและมีจิตสำนึก ซึ่งสืบเนื่องมาจากการพัฒนาทางประวัติศาสตร์และการพัฒนาทางวัฒนธรรมไปพร้อม ๆ กัน เพราะฉะนั้นความหลากหลายทางชีวภาพจึงเป็นหลักประกันความมั่นคงให้กับชีวิตของชุมชน ประกันเรื่องของปริมาณของผลผลิตอาหารของชุมชน และเป็นความสัมพันธ์ต่อเนื่องครอบคลุมทั่วอาณาบริเวณ ไม่ใช่เฉพาะพื้นที่ป่าเพียงอย่างเดียว แต่รวมถึงพื้นที่ไร่นา สวน และชุมชนทั้งหมด ที่สืบเนื่องต่อกันมาหลายชั่วอายุคน และขณะเดียวกันในความแตกต่างหลากหลายของระบบนิเวศ จิตสำนึกทางวัฒนธรรมจะเป็นตัวที่ช่วยให้เกิดกลไกในการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เพื่อรักษาคุณภาพและความมั่นคงของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

แนวความคิดในการจัดการทรัพยากรแบบองค์รวมตามภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย ซึ่งจำแนกได้ 3 มิติ กล่าวคือ

มิติแรก มองทรัพยากรป่าไม้ น้ำและที่ดิน เป็นระบบที่มีความสัมพันธ์ในระบบนิเวศวิทยา การจัดการทรัพยากรเหล่านี้จะต้องสอดคล้องกัน ไม่ได้แบ่งแยกตามสาขาของผู้เชี่ยวชาญ ดังจะเห็นได้จากการเลือกทำเลที่ตั้งชุมชน จะต้องดูความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ น้ำและที่ดินไปพร้อมๆ กัน

มิติที่สอง มองประโยชน์หรือหน้าที่ของทรัพยากรแต่ละชนิดเป็นไปตามธรรมชาติ ไม่ได้ถูกกำหนดจากแง่มุมของระบบอุตสาหกรรม เช่น การมองประโยชน์ของป่าไม้ทุกแห่งทุกมุม ทั้งทางนิเวศวิทยาของความชุ่มชื้น เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของพืชพันธุ์และสัตว์ป่า เป็นแหล่งอาหาร เป็นยารักษาโรค เป็นแหล่งเชื้อเพลิงและไม้สำหรับการก่อสร้าง เป็นต้น การจัดการป่าไม้จึงเป็นแบบองค์รวม

มิติที่สาม มองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติแบบองค์รวมคือ ทั้งในความสัมพันธ์เชิงกายภาพและความสัมพันธ์เชิงจิตใจ ดังจะเห็นได้จากความเชื่อต่างๆ มากมาย ในแต่ละท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ

ความจริงที่สำคัญของทัศนะแบบองค์รวมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติคือ ความเข้าใจในวิถีความสัมพันธ์ภายในระบบนิเวศวิทยา ซึ่งได้จากประสบการณ์ตรงในวิถีชีวิตที่อยู่ร่วมและพึ่งพากับธรรมชาติ

กระบวนการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติผูกพันกับวิถีชีวิตของสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านาน เนื่องจากมีรากฐานมาจากสังคมเกษตรกรรมในอดีตที่ทรัพยากรยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมเนียมประเพณีที่สะท้อนถึงการดำรงอยู่และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยใช้ภูมิปัญญาที่ได้จากการสังเกตประสบการณ์มาปรับใช้กับการดำรงชีวิตให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม ซึ่งเป็นพื้นฐานของสังคมวัฒนธรรมที่มีคุณค่า มีความเชื่อ ความเคารพศรัทธา เช่น ความเชื่อเรื่องผิขุนน้ำในภาคเหนือ ความเชื่อเรื่องดอนปู่ตาของภาคอีสาน

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติไม่ว่าป่า ดิน น้ำ โดยชุมชนเองนั้น มาจากการยอมรับที่ว่าทรัพยากรในชุมชนเป็นสิทธิร่วมกันของชุมชน ไม่ใช่ของรัฐหรือบุคคลภายนอก สมาชิกของชุมชนจึงมีสำนึกร่วมกันถึงสิทธิและหน้าที่ในการดูแลจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติไปพร้อมๆ กัน ในขณะที่หลายชุมชนยังสามารถใช้กฎเกณฑ์ตามจารีตประเพณีในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ในบางชุมชนก็ได้สร้างสำนึกและกฎเกณฑ์ขึ้นมาใหม่เพื่อใช้จัดการทรัพยากรและได้พัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรทรัพยากรเชิงอนุรักษ์ขึ้นมาใหม่เพื่อต่อรองกับรัฐให้ประกันความมั่นคงในการถือครองและการมีส่วนร่วมในการพิจารณาโครงการขนาดใหญ่ที่มีผลกระทบต่อชุมชน เงื่อนไขเหล่านี้ผลักดันให้ชุมชนเกิดพลวัตและเกิดกระบวนการในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนขึ้น

ประเวศ วะสี (2542) ได้กล่าวถึงกระบวนการแก้ไขปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมไว้ว่า

ควรส่งเสริมให้มือจักรของชาวบ้านที่สามารถจัดการเองได้ ซึ่งมีองค์กรการปกครอง มีองค์กรสภาตำบล แต่เป็นองค์กรของชาวบ้านหรือองค์กรชุมชน ซึ่งหัวใจของการแก้ปัญหานั้นคือ การส่งเสริมให้ประชาชนรวมตัวกันและจัดองค์กร มีกระบวนการเรียนรู้ที่จะจัดการเรื่องต่างๆ ซึ่งเรียกว่า “ต้นทุนทางสังคม” (Social Capital) และเชื่อว่าจะเป็นกุญแจสำคัญที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาได้ทุกอย่าง รวมทั้งเป็นต้นตอที่ให้เกิดสังคมศีลธรรม

กระบวนการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน จึงเป็นการเพิ่มบทบาทให้กับประชาชนและชุมชนฐานล่างให้ได้มีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง ซึ่งกระบวนการจัดการทรัพยากรสรุปได้ว่า ชุมชนเป็นผู้ที่รู้ปัญหาของตนเองและต้องการวิธีการแก้ไขปัญหาก็แก้ตนเอง เพราะฉะนั้นชุมชนจึงต้องมีกระบวนการตัดสินใจและสามารถเลือกแนวทางด้วยตนเองได้ ซึ่งมี 3 กระบวนการด้วยกัน คือ

1. ระบบคิด วิธีคิด การเรียนรู้ ชุมชนจะต้องเรียนรู้อยู่ตลอดเวลาและสามารถพัฒนาระบบความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนมาปรับใช้ในการแก้ปัญหามานagementทรัพยากรได้ โดยอาศัยข้อมูลที่มีอยู่และประสานในระดับแนวราบกับภายนอกเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้แก่กัน

2. การตัดสินใจ เมื่อชุมชนได้ผ่านบทเรียนจากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจริง ในฐานะที่เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับกิจกรรมต่างๆ จึงเป็นสิทธิของชุมชนในฐานะที่เป็นเจ้าของทรัพยากรที่จะสามารถตัดสินใจที่จะเข้าไปร่วมกิจกรรมหรือไม่ ถ้าการตัดสินใจไม่ได้มาจากชุมชนเอง ผลที่เกิดขึ้น

ก็คือ ชุมชนจะไม่เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและจิตสำนึกสาธารณะ ที่จะปกป้องดูแลทรัพยากรของตน

3. ผู้ดำเนินการ เมื่อชุมชนได้ผ่านกระบวนการทางความคิดและตัดสินใจแล้ว ชุมชนจะต้องนำผลที่ได้รับจากการตัดสินใจไปปฏิบัติโดยชุมชนเอง และประสานงานขอความสนับสนุนจากภายนอกให้ช่วยส่งเสริมแก่ชุมชน ซึ่งชุมชนจะต้องเป็นผู้ดำเนินการจัดการทรัพยากรเอง โดยต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม ภูมิปัญญาของชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ความหมาย “ป่าไม้” ตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 ได้ระบุความหมายของป่าไม้ไว้ดังนี้ “ป่า” หมายความว่า ที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดิน” “ไม้” หมายความว่า ไม้สัก และไม้อื่นทุกชนิดที่เป็นต้น เป็นกอ เป็นเถา ตลอดถึงไม้ที่นำเข้ามาในราชอาณาจักร ไม้ไผ่ทุกชนิด ปาล์ม หวาย ตลอดจนราก ปุ่ม ตอ เศษ ปลาย และกิ่งของสิ่งนั้นๆ ไม่ว่าจะได้ถูกตัด ถอน เลื่อย ผ่า ถาก ขุด หรือกระทำโดยประการใด”

นอกจากความหมายที่ระบุในพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 แล้วมีผู้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับป่าไม้ไปในแนวทางที่สอดคล้องกันอีกหลาย

สมคิด ศิริพัฒน์ดิลก (2535) กล่าวว่าไว้ว่า ป่าไม้โดยตัวบทกฎหมายถึง พื้นที่ดินที่ไม่มีเอกชนครอบครองโดยถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งสามารถกำหนดพื้นที่ดังกล่าวออกเป็นป่าประเภทต่างๆ เช่น ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าเตรียมการ อุทยานแห่งชาติ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า โดยความหมายทั่วไปแล้ว ป่าคือ พื้นดินที่ปกคลุมด้วยพันธุ์พืช ไม่ว่าจะเป็นต้นไม้อ่อน ไม้พุ่ม หญ้า หรือพืชอย่างอื่นที่มีใช้พืชเกษตร ในทางนิเวศวิทยาเรียกป่าว่า สังคมพืชคลุมดิน (Vagantive over type) ซึ่งอาจจะรวมถึงตั้งแต่พื้นที่ที่เป็นลานหินปกคลุมด้วยมอส และพืชเล็กๆ ทุ่งหญ้า ไปจนถึงป่าใหญ่ที่ประกอบด้วยต้นไม้สูงถึง 50 เมตร

นิวัติ เรืองพาณิชย์ (2535) กล่าวถึงป่าไม้ในแนวความคิดของนักวิชาการป่าไม่ว่าป่าไม้หมายถึง สังคมของต้นไม้และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายตลอดจนทุกสิ่งทุกอย่างในสังคมนั้นที่มีผลทำให้ป่าไม้สามารถอำนวยประโยชน์ในทุกๆ ด้านแก่สังคมของมนุษย์

ราตรี ภารา (2540) กล่าวว่า ป่าไม้ คือพื้นที่หรืออาณาบริเวณที่ปกคลุมไปด้วยต้นไม้หลายชนิดและมีขนาดใหญ่ลดหลั่นจนถึงขนาดทำหัวเข็มหมุด รวมทั้งมีสัตว์ป่านานชนิดเป็นองค์ประกอบหนึ่งหรือหมายถึงสังคมของต้นไม้และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ซึ่งสัมพันธ์และเอื้อประโยชน์แก่กันด้วย

นางพนา สุวนิช (2535) ป่าไม้ หมายถึง สังคมของสิ่งมีชีวิตที่เป็นพืชซึ่งขึ้นอยู่บนพื้นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์พอเพียงแก่การเจริญเติบโตของพืชเหล่านั้น โดยปกติป่าไม้ หมายถึง สังคมของต้นไม้ขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อเศรษฐกิจของคนมากกว่าที่จะเป็นหมายถึงพืชเล็ก ชนิดอื่นๆ ใดๆก็ดี พืชเล็กๆ ชนิดต่างๆ ก็มีความสำคัญไม่แพ้ต้นไม้ใหญ่ ความหมายที่กว้างๆ ของป่าไม้จึงครอบคลุมพืชทุกชนิดที่ขึ้นอยู่บนพื้นดินด้วย นอกจากนี้ยังรวมถึงสิ่งมีชีวิตซึ่งเป็นองค์ประกอบของพื้นดินด้วย เช่น แม่น้ำ ภูเขา

จากแนวคิดที่กล่าวข้างต้น สรุปได้ว่าป่าไม้หมายถึง พื้นที่ที่มีผู้ใดครอบครองโดยถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งลักษณะของพื้นที่ดังกล่าวจะปกคลุมไปด้วยสังคมพืชหลากหลายชนิด ทั้งไม้ใหญ่และไม้เล็ก ทั้งสังคมไม้ผลัดใบและไม่ผลัดใบ อีกทั้งป่าไม้มีความสัมพันธ์ต่อสัตว์และสิ่งแวดล้อมในแง่ของแหล่งที่มีอยู่อาศัยและหากินของสัตว์ป่า แหล่งต้นน้ำลำธารและอิทธิพลต่อดิน ฟ้า อากาศในสังคมเมือง ช่วยให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ช่วยให้อากาศในเมืองไม่ร้อนจนเกินไป

ทรัพยากรป่าไม้นับว่ามีความสำคัญมากในแง่การอนุรักษ์ดิน น้ำ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชนและประเทศชาติอย่างมหาศาลมาช้านาน เนื่องจากป่าไม้สามารถขึ้นทดแทนโดยธรรมชาติหรือการปลูกให้เป็นป่าขึ้นมาใหม่ได้ ป่าไม้จึงถูกจัดอยู่ในทรัพยากรพวกที่ทดแทนและรักษาให้คงอยู่ได้ถ้าหากได้มีการจัดการป่าไม้อย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ เป็นที่ทราบกันดีว่า การลดลงของทรัพยากรป่าไม้ส่วนใหญ่เกิดจากน้ำมือมนุษย์ในการบุกรุกทำลายถางทำลายป่าเพื่อใช้ประโยชน์จากไม้และที่ดินป่าไม้ ทำให้เกิดปัญหาขาดแคลนน้ำ น้ำท่วม การขาดแคลนไม้แปรรูปในการใช้สอย การกัดเซาะพังทลายของดิน ซึ่งหากมีการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างจริงจังแล้วย่อมบรรเทาความเดือดร้อนลง ฉะนั้นการดำเนินงานในด้านการอนุรักษ์นับว่ามีความจำเป็นมากขึ้น เพื่อปรับปรุงแก้ไขทรัพยากรป่าไม้เสื่อมโทรมให้กลับฟื้นคืนสู่สภาพอุดมสมบูรณ์ตลอดไป

เกษม จันทรแก้ว และสามัคคี บุญวัฒน์ (2538) ได้กล่าวว่าแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้เกิดผลผลิตที่ยั่งยืน (Sustained yield) โดยยึดหลักการอนุรักษ์ ดังนี้

1. การใช้อย่างฉลาด หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุดใช้ได้ยาวนานที่สุด และใช้อย่างประหยัดที่สุด โดยมีการสูญเสียน้อยที่สุด
2. การฟื้นฟูสิ่งที่เสื่อมโทรม หมายถึง การทำให้ทรัพยากรป่าไม้ที่เสื่อมโทรมดีขึ้น หรืออยู่ในสภาพปกติ สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้
3. การสงวนของที่หายาก เป็นการเก็บรักษาของที่หายากไว้ไม่ให้ใครนำไปใช้ การเก็บไว้ตามระยะเวลาที่กำหนดโดยไม่ให้ใครแตะต้อง

โดยวิธีการอนุรักษ์ซึ่งมีอยู่หลายวิธี การจะนำวิธีการใดวิธีหนึ่งมาปฏิบัตินั้นขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและการได้รับประโยชน์

1. การใช้ หมายถึง การใช้หลายรูปแบบ เช่น บริโภคโดยตรง ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง ได้สัมผัส การให้ความสะดวกสบายและความปลอดภัยรวมไปถึงพลังงานเหล่านี้ต้องเป็นการใช้อย่างยั่งยืน การเก็บกัก หมายถึง การรวบรวมและการเก็บรักษาทรัพยากรที่มีแนวโน้มที่จะขาดแคลนในบางเวลาหรือคาดว่าจะเกิดวิกฤตการณ์ขึ้น ในบางครั้งอาจเก็บกักเอาไว้เพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ในปริมาณที่สามารถควบคุมได้
2. การรักษาซ่อมแซม หมายถึง เป็นการทำให้ทรัพยากรที่ขาดหายไปหรือเป็นปัญหา หรือเสื่อมโทรมเป็นจุดที่เล็กๆ สามารถทำให้พื้นที่ฟื้นคืนสภาพเดิมได้ อาจใช้เทคโนโลยีที่มนุษย์สร้างขึ้นช่วยให้ดีเหมือนเดิมจนสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้
3. การฟื้นฟู หมายถึง การดำเนินการใดๆ ต่อทรัพยากรหรือสิ่งที่เสื่อมโทรมให้สิ่งเหล่านั้นเป็นปกติ สามารถเอื้อประโยชน์ในการนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป ซึ่งการฟื้นฟูต้องใช้เวลาและเทคโนโลยีเข้าช่วยด้วยเสมอ

4. การพัฒนา หมายถึง การทำสิ่งที่เป็นอยู่ให้ดีขึ้น การที่ต้องพัฒนาเพราะต้องเร่งหรือเพิ่มประสิทธิภาพให้เกิดผลผลิตที่ดีขึ้น การพัฒนาที่ถูกต้องนั้นต้องใช้ทั้งความรู้ เทคโนโลยีและการวางแผนที่ดี

5. การป้องกัน หมายถึง การป้องกันสิ่งที่เกิดขึ้นมิให้ลุกลามไปมากกว่านี้ รวมไปถึงการป้องกันสิ่งที่ไม่เคยเกิดขึ้นด้วย การป้องกันต้องใช้เทคโนโลยีและการวางแผนเช่นเดียวกับวิธีการอนุรักษ์อื่นๆ

6. การสงวน หมายถึง การเก็บรักษาไว้โดยไม่ให้แตะต้องหรือนำไปใช้ด้วยวิธีใดๆ ก็ตาม การสงวนอาจกำหนดเวลาที่เก็บไว้โดยไม่ให้มีการแตะต้องตามเวลาที่กำหนดไว้ก็ได้

7. การแบ่งเขต หมายถึง การทำการแบ่งเขตหรือแบ่งกลุ่มประเภทตามคุณสมบัติของทรัพยากร สาเหตุที่สำคัญเพราะวิธีการให้ความรู้หรือกฎระเบียบที่นำมาใช้นั้นไม่ได้ผลหรือต้องการจะแบ่งเวลาให้ชัดเจน เพื่อให้การอนุรักษ์ได้ผล เช่น อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การแบ่งเขตนี้จะต้องมีมาตรการกำกับด้วยมิฉะนั้นแล้วจะไม่เกิดผล

แนวความคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน

โกมล แพรกทอง (2537) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชน คือ รูปแบบของการจัดการป่าที่นำเอาความต้องการพึงพิงป่าของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่า และให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าเป็นผู้กำหนดแผนการและควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้เพื่อผลประโยชน์ต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชน ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของความคิด 4 ประการ คือ

1. ด้านนิเวศวิทยา ซึ่งได้รับว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศน์ (ecosystem) ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างสิ่งมีชีวิต คือ คน ต้นไม้ สัตว์ป่า และสิ่งที่ไม่มีชีวิตซึ่งประกอบเป็นระบบนิเวศน์อยู่ภายใต้การระบบเชื่อมโยงต่างๆ ที่สร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นในระบบนิเวศน์มนุษย์มีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพิงและอาศัยอยู่ในระบบนิเวศน์ จึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งในระบบนิเวศน์มนุษย์ต้องอาศัยและพึ่งพิงระบบนิเวศน์โดยไม่มีการทำกฎหมาย

2. การพัฒนาชนบท ซึ่งมองเห็นว่ากิจกรรมทางด้านป่าไม้เป็นกิจกรรมที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชนในชนบทให้สามารถยืนอยู่ได้ เนื่องจากแหล่งป่าไม้เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ชนบทได้พึ่งพิงในลักษณะต่างๆ เช่น แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร ไม้ใช้สอย เป็นศูนย์รวมจากจิตใจอันเกิดจากความเชื่อและประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา ประชาชนผู้อาศัยอยู่ในชนบทได้มีการดำรงชีวิตและมีวิธีการรักษาแหล่งป่าไม้ของประชาชนแตกต่างกันตามประโยชน์ที่ได้รับจากป่ากิจกรรมของป่าไม้จึงเป็นกิจกรรมที่อำนวยผลต่อการดำรงชีพของประชาชนในชนบท สมควรที่จะถูกนำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งร่วมกับกิจกรรมอื่นๆ ในการพัฒนาเพื่อให้ชุมชนชนบทอยู่รอดและพัฒนาตนเอง

3. การกระจายอำนาจ เป็นแนวความคิดในการกระจายอำนาจในการดูแลรักษาป่าไม้ จากที่ดำเนินการโดยหน่วยงานของรัฐให้เป็นการร่วมกันดูแลรักษาป่าไม้โดยประชาชนเพื่อให้เกิดการร่วมมือในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่อย่างจำกัด ให้สามารถอำนวยผลประโยชน์ต่อชุมชนที่อยู่ใกล้พื้นที่ป่าได้โดยตรงมากขึ้นและเน้นการกระจายงานให้หน่วยงานในภูมิภาคให้สามารถที่จะให้บริการแก่ประชาชนได้ตรงกับความต้องการมากขึ้น

4. การใช้ประโยชน์ ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรที่ออกงายได้สามารถที่จะได้รับการจัดการให้มีผลประโยชน์ในด้านต่างๆ เช่น ป่าไม้ใช้สอย แหล่งน้ำซับ การพักผ่อนหย่อนใจ และเป็นศูนย์กลางรักษาและควบคุมคุณธรรมชาติ ระหว่างสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ภายใต้การจัดการที่เหมาะสม ป่าสามารถให้ประโยชน์หลายๆ อย่างในลักษณะอนекประสงค์ต่อชุมชนที่อยู่ใกล้แหล่งป่าไม้

นอกจากนี้ โกลด์ แพรกทอง ยังได้กล่าวเพิ่มว่าป่าชุมชนคือ พื้นที่ป่าไม้ที่ได้จัดแบ่งหรือกำหนดไว้ให้เป็นของชุมชน มีการจัดการโดยชุมชนและเพื่อชุมชนจะได้นำไปใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและถาวรตามกฎหมายเกณฑ์ที่ชุมชนกำหนดไว้ ทั้งนี้จะต้องสอดคล้องกับความเชื่อและวัฒนธรรมของประชาชนในท้องถิ่นนั้นๆ เป็นสำคัญ

วิสุทธิ จารัสพันธ์ (2535) ให้ความหมายของป่าชุมชนได้แก่ การจัดการป่าไม้ชุมชนจะรวมกิจกรรมการจัดการป่าใดๆ ก็ตามที่คนในท้องถิ่นมีส่วนเกี่ยวข้อง กิจกรรมที่กล่าวถึงได้แก่ การฟื้นฟูหรือการพัฒนาสภาพป่าไม้ในพื้นที่ขาดแคลนไม้และผลผลิตอื่นๆ จากป่าและการปลูกไม้ยืนต้นในระดับไร่นา ป่าชุมชนอาจหมายถึงการแปรรูปผลผลิตจากป่าที่ดำเนินการโดยครอบครัวหรืออาจเป็นอุตสาหกรรมเล็กๆ ภายในชุมชน นอกจากนี้ ป่าชุมชนยังหมายถึง ป่าไม้ธรรมชาติหรือป่าที่

สร้างขึ้น เพื่อให้ประชาชนในชุมชนนั้นได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยมีจุดหมายของการพัฒนาชุมชน เพื่อยกระดับรายได้ให้กับประชาชน เจ้าหน้าที่ของทางราชการที่เข้าไปจะต้องรู้จักการวางตัวให้เข้ากับชาวบ้าน สำรวจภาวะทางเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้าน ผู้นำชุมชน สถานที่ที่จะสร้างป่าชุมชนควรเป็นที่ดินสาธารณะ การเลือกพืชพรรณที่จะปลูกป่าในป่าชุมชนควรที่จะเป็นไม้โตเร็ว เพื่อที่จะให้ผลเร็ว เพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้แก่ประชาชน แรงงานที่ใช้ในการปลูกป่าควรเป็นชาวบ้านเพื่อให้เกิดความความสำนึกในการเป็นเจ้าของ การใช้ประโยชน์และผลประโยชน์จากป่าชุมชนให้คณะบุคคลหรืออาจจะเป็นกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบลเป็นผู้แบ่งปันผลประโยชน์

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2539) ได้ให้คำนิยามไว้ว่าป่าชุมชนคือ ป่าที่ชาวบ้านในชุมชนมีจิตสำนึกร่วมกันในการสร้างสรรค์ การอนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าที่ดินโดยการจัดตั้งองค์กรที่เป็นทางการหรือตามประเพณี ซึ่งมีอำนาจในการวางกฎระเบียบกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์และจำแนกเขตแดนอย่างชัดเจน เป็นที่ยอมรับของชุมชนใกล้เคียงเพื่อตอบสนองการดำรงชีพอย่างเป็นธรรม และเป็นการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536) ได้นิยามความหมายของป่าชุมชน ว่าเป็น ขบวนการทางสังคมหรือการรวมตัวขององค์กรประชาชนในระดับชุมชน และ/หรือระดับเครือข่าย ในระบบนิเวศน์แห่งหนึ่ง เพื่อทำการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ซึ่งถือเป็นทรัพย์สินส่วนร่วมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม บนฐานของระบบความคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชนซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ โดยมีแนวความคิดหลัก 5 ประการ คือ

ประการแรก คือ การมองว่าป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองและระบบนิเวศ ป่าชุมชนมิได้เป็นปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่งไร้การเคลื่อนไหว หากแต่เป็นการปรับตัวของการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนโดยสัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอกในระดับมหัพภาค

ประการที่สอง คือ การมองป่าชุมชนจากมิติทางด้านวัฒนธรรม หมายถึงการมองความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมและรอบด้าน เน้นการทำความเข้าใจกับวิถีชีวิตของชุมชนที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับป่า และรากเหง้าจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งพัฒนาขึ้น

อย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน เป็นวิถีคิดที่มีระบบ มีหลักเหตุผล ผ่านการตรวจสอบและการพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านาน

ประการที่สาม คือ การมองป่าชุมชนว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชน (Communal property system) ซึ่งตั้งอยู่บนหลักการของ “สิทธิการใช้” (Users right) และมีระบบการจัดการโดยชุมชนและองค์กรชุมชน อันประกอบไปด้วยกลุ่มผู้ใช้เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครบ้างมีสิทธิใช้ การจัดลำดับของการใช้ใครบ้างไม่มีสิทธิและควรใช้อย่างไร ควรมีระบบการจัดการและการควบคุมอย่างไร เป็นต้น

ประการที่สี่ คือ การมองป่าชุมชนในฐานะเป็นขบวนการทางสังคม (Social movement) ซึ่งอาจเป็นการสืบทอดวิถีปฏิบัติและจารีตประเพณีในการรักษาป่าชุมชนมานั่นนานหรืออาจเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นใหม่อันเป็นผลมาจากการรวมตัวของชาวบ้านเพื่อต่อต้านการแทรกแซงจากภายนอกไม่ว่าจะเป็นกรณีใด ป่าชุมชนมีองค์ประกอบสำคัญอย่างน้อย 3 ประการ คือ 1) การมีจิตสำนึกร่วมกันของชุมชนในการรักษาป่า 2) การมีระบบการจัดการที่แน่นอนชัดเจน 3) การมีองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็งทำหน้าที่บริหารจัดการดูแลรักษาทรัพยากร ควบคุมกฎระเบียบและแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างสมาชิก ตลอดจนความขัดแย้งกับรัฐหรือนายทุนจากภายนอก

แนวความคิดประการที่ห้า คือ การมองป่าชุมชนในบริบทของการพัฒนาชนบทและอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ป่าชุมชนเป็นกระบวนการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทางในการพัฒนาตนเอง บนพื้นฐานของวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันหลากหลายของชุมชนชนบทและยังเป็นการพยายามในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรและสภาพแวดล้อมไปพร้อมๆ กัน

ป่าชุมชนตามนิยามของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (2547) มีความหมายว่าเป็นขบวนการทางสังคมหรือการรวมตัวกันขององค์กรประชาชนในระดับชุมชน และ/หรือระดับเครือข่ายภายในระบบนิเวศแห่งหนึ่ง เพื่อการใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ซึ่งถือเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม บนระบบฐานความคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชน ซึ่งเน้นทางหลักศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นหลัก

และเมื่อพิจารณาถึงประโยชน์ของป่าชุมชนที่มีต่อการดำรงชีวิตของประชาชน โดยเฉพาะชุมชนบทที่มีการตั้งถิ่นฐานประชิดกับป่าอนุรักษ์หรือพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งมีการนำเอาทรัพยากรจากป่ามาใช้ประโยชน์ในรูปแบบที่หลากหลายขึ้นอยู่กับความหลากหลายทางชีวภาพของแต่ละพื้นที่ อย่างไรก็ตามในกรณีที่ชุมชนใดที่มีการจัดการป่าชุมชนเกิดขึ้นแล้วย่อมได้รับการฟื้นฟูสภาพป่าให้มีความสมบูรณ์และทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพและของป่าในพื้นที่มีความสมบูรณ์เพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ดังนั้นชุมชนจึงสามารถเข้าไปเก็บเกี่ยวทรัพยากรหรือของป่า (ที่ไม่ใช่เนื้อไม้) ได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งประโยชน์จากของป่าที่ชุมชนนำมาใช้ประโยชน์ได้คือ ใช้เป็นอาหารพื้นบ้าน ในการใช้สอยในครัวเรือนในชีวิตประจำวัน เพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวในระดับท้องถิ่น ก่อให้เกิดการสร้างงาน การเก็บหา การผลิต และการขนส่งสินค้าบางชนิดได้พัฒนาเป็นสินค้าส่งออก ช่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมหากมีการจัดการอย่างถูกต้อง

กิตติชัย รัตนะ (2547) กล่าวว่าป่าชุมชนเป็นรูปแบบการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการพึงพิงป่าของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่า ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์และเป็นผู้บริหารจัดการป่าให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพื่อผลประโยชน์อย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชน

นอกจากนั้น กิตติชัย รัตนะยังได้กล่าวว่าตัวชี้วัดความสำเร็จของการจัดการทรัพยากรให้เกิดความยั่งยืนของชุมชนและสังคม มีตัวชี้วัดที่สำคัญ คือ

- 1) ครอบครัวอบอุ่น ผู้นำครอบครัวมีความเป็นประชาธิปไตย ดูแลสมาชิกในครอบครัวที่มีคุณธรรมและจริยธรรมที่ดีเป็นไปตามครรลองครองธรรมของสังคมไทย
- 2) รู้จักการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีในท้องถิ่นมาใช้ในการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพ รวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- 3) มีการรวมกลุ่มตามวัตถุประสงค์ เช่น รวมกลุ่มแม่บ้านรวมกลุ่มอาชีพ รวมกลุ่มเพื่อตลาดชุมชน (ลานค้าชุมชน) รวมกลุ่มเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เมื่อเกิดการรวมกลุ่มก็จะเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง การพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน จึงมักเริ่มต้นที่การเรียนรู้จากการรวมกลุ่มเป็นหลัก

4) คนในชุมชนมีวิถีชีวิตการดำรงอยู่ที่เรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ ใกล้ชิดธรรมชาติมากกว่าการยึดติดวัตถุนิยม มีการออมทรัพย์ตามกำลังความสามารถเพื่อเป็นทุนในการยกระดับคุณภาพชีวิต

5) พัฒนาจิตใจให้รู้จักการทำประโยชน์ให้กับชุมชน/สังคมมากกว่าการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

6) มีการคัดสรรผู้นำชุมชนที่มีความรู้ความสามารถ และอุทิศตนเพื่อทำงานให้กับชุมชน

7) มีการรักษาดันทุนทางสังคม และมีการรวมกลุ่มเพื่อระดมทุนใช้ในการทำกิจกรรมของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ พร้อมทั้งนำทุนที่มีอยู่ไปใช้ในการยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนอย่างแท้จริง

สรุปได้ว่า ป่าชุมชน คือ ป่าที่เกิดจากจิตสำนึกร่วมกันของชุมชน เป็นขบวนการทางสังคมรูปแบบหนึ่งที่เกิดการอนุรักษ์ป่าเพื่อให้ชาวบ้านได้พึ่งพิง โดยการจัดตั้งองค์กรชุมชนขึ้นมาจัดการในรูปแบบคณะกรรมการป่าชุมชนที่มีอำนาจในการควบคุมและดูแลการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกันของชาวบ้านให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ กฎระเบียบ กฎเกณฑ์ ละเว้นการกระทำผิด ซึ่งชาวบ้านมีส่วนร่วมในการวางกฎระเบียบต่างๆ จึงเป็นที่ยอมรับของชุมชน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

สมศักดิ์ กองอินทร์ (2540) ได้ศึกษารูปแบบการอ้างสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในพื้นที่ป่าอนุรักษ์: กรณีศึกษาอุทยานแห่งชาติแม่โล อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ในอดีตชุมชนในพื้นที่อุทยานแห่งชาติแม่โล ประกอบอาชีพทางการเกษตรเพื่อการยังชีพ มีวิถีการดำรงชีวิตที่เรียบง่ายมีความผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยกฎระเบียบจารีตประเพณีและความเชื่อของชุมชน มีการพึ่งพิงระบบตลาดน้อยมาก ต่อมารัฐได้เข้ามาอ้างสิทธิโดยใช้อำนาจทางกฎหมายประกาศเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติขุนแม่สาย และป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แจ่มทำให้พื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกินของชุมชนอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ดังกล่าว แต่มาตรการทางกฎหมายที่รัฐนำมาใช้ยังขาดการบังคับใช้ ทำให้เกิดการอ้างสิทธิของชุมชนในรูปแบบต่างๆ เช่น การจัดตั้งองค์กรชาวเขาอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า การกันเขตพื้นที่ป่าชุมชน การติดป้ายแสดงการใช้ประโยชน์พื้นที่ การล้อมรั้ว ฯลฯ

สรีรัตน์ กฤษณะรังสรรค์ (2540) ได้ศึกษาการจัดการป่าขององค์กรชุมชนในเขตอุทยานแห่งชาติ ศึกษากรณี: หมู่บ้านก้อทุ่ง ตำบลก้อ อำเภอลำพูน พบว่าพัฒนาการในการจัดการป่าของหมู่บ้านเริ่มจากการเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับป่า เคารพในสิ่งเหนือธรรมชาติ จากนั้นจึงกลายมาเป็นลูกจ้างรับตัดไม้ในสมัยที่มีการเปิดสัมปทานป่าไม้และมีการลักลอบตัดไม้เถื่อนเพื่อหาเลี้ยงครอบครัว จนต้องมีการประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติแม่ปิง และยินยอมให้ชาวบ้านอาศัยอยู่ในเขตอุทยานฯ แต่ในระยะแรกมีความขัดแย้งกันระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้กับคนในชุมชน แต่ความขัดแย้งคลี่คลายลง เมื่อเจ้าหน้าที่ป่าไม้มีปฏิสัมพันธ์กับชาวบ้านมากขึ้น มีการเรียนรู้และเข้าใจในวิถีชีวิตของชาวบ้าน ต่อมาชาวบ้านจึงร่วมกันกันอาณาเขตป่าใช้สอยให้เป็นป่าชุมชนของชาวบ้านโดยใช้ระบบชุมชนควบคุมกันเองในการดูแลรักษาป่ารวมไปถึงการใช้ประโยชน์จากป่าด้วย

ศลิษา พึ่งแสงแก้ว (2536) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ ศึกษาเฉพาะกรณีป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าชาวบ้านแม่เตาหินและบ้านห้วยแก้วได้อาศัยพึ่งพิงป่าในการดำรงชีพมาเป็นเวลานาน ซึ่งทั้งสองหมู่บ้านได้รักษาป่าบนพื้นฐานความเชื่อในเรื่องการนับถือผี เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม ชาวบ้านก็พยายามปรับแนวทางการจัดการทรัพยากรของชุมชนอยู่ตลอดเวลาเช่น มีการใช้ป่าในเชิงพาณิชย์ มีการจัดการใช้ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพ พยายามสร้างระบบเกษตรที่ถาวรและมีการเปลี่ยนแปลงเมล็ดพันธุ์ รวมทั้งการรวมตัวเพื่อต่อต้านกลุ่มผู้มีอิทธิพลจากภายนอกที่เข้ามาแย่งชิงทรัพยากร

สภาพทั่วไปของจังหวัดนครราชสีมาและอำเภอวังน้ำเขียว

จังหวัดนครราชสีมา

จังหวัดนครราชสีมาเป็นเมืองโบราณหนึ่งในราชอาณาจักรไทย แต่เดิมตั้งอยู่ในท้องที่อำเภอสูงเนิน ห่างจากตัวเมืองปัจจุบัน 31 กิโลเมตร เรียก “เมืองโคราชมะปุระ” กับ “เมืองเสมา” ซึ่งทั้งสองเมืองเจริญรุ่งเรืองในสมัยขอม ต่อมาในสมัยอยุธยาแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199-2231) โปรดให้รวม “เมืองโคราชมะปุระ” กับ “เมืองเสมา” เข้าด้วยกันเป็นเมืองใหม่เรียกว่า “เมืองนครราชสีมา” แต่นิยมเรียกว่า “เมืองโคราช” (กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสารจังหวัดนครราชสีมา, 2548)

จังหวัดนครราชสีมามีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางระหว่าง 150-300 เมตร มีเทือกเขาใหญ่และเทือกเขาพนมดงรักทางด้านใต้และตะวันตก ส่วนบริเวณตอนล่างค่อนข้างไปทางเหนือและตะวันออกเป็นที่ราบ มีแม่น้ำที่ไหลผ่าน คือ แม่น้ำมูล ลำพระเพลิง ลำตะคอง ลำเชียงไกร ลำปายมาศ และลำแะ ลักษณะดินส่วนใหญ่จะเป็นดินร่วนปนทราย และดินเหนียว เนื้อดินมีความอุดมสมบูรณ์ปานกลางถึงต่ำ ช่วงตอนกลางและตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัดพบดินเค็มอยู่บ้าง โดยเฉพาะอำเภอด่านขุนทด โนนไทย โนนสูง พิมาย บัวใหญ่ ประทาย ขามสะแกแสง อุณหภูมิต่ำสุดวัดได้ 11.2 องศาเซลเซียส มีปริมาณน้ำฝน 1,173.9 มิลลิเมตร (เอกสารสำนักงานป่าไม้จังหวัดนครราชสีมา, ม.ป.ป.)

การแบ่งเขตการปกครอง จังหวัดนครราชสีมาการบริหารราชการ 2 รูปแบบด้วยกัน คือ

1) การบริหารราชการส่วนภูมิภาค แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 26 อำเภอ 6 กิ่งอำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองนครราชสีมา ปากช่อง สีคิ้ว สูงเนิน ขามทะเลสอ ด่านขุนทด โนนไทย โนนสูง ขามสะแกแสง พิมาย คง โนนแดง ประทาย ชุมพวง บัวใหญ่ แก้งสนามนาง บ้านเหลื่อม จักราช ห้วยแถลง ปักธงชัย โชคชัย ครบุรี เสิงสาง หนองบุญนา กวังน้ำเขียว เฉลิมพระเกียรติ กิ่งอำเภอเมืองยาง เทพารักษ์ ลำทะเมนชัย พระทองคำ บัวลาย และสีดา

2) การบริหารราชการส่วนท้องถิ่น ซึ่งรัฐบาลได้กระจายอำนาจให้ท้องถิ่นมีอำนาจปกครองตนเอง โดยมีคณะหรือบุคคลที่ราษฎรในท้องถิ่นเลือกตั้งเข้ามาเป็นผู้บริหาร ประกอบด้วย

- 2.1) องค์การบริหารส่วนจังหวัด 1 แห่ง
- 2.2) เทศบาลนคร 1 แห่ง
- 2.3) เทศบาลตำบล 16 แห่ง
- 2.4) องค์การบริหารส่วนตำบล 288 แห่ง

ลักษณะทางประชากรและเศรษฐกิจ

จังหวัดนครราชสีมา มีประชากรจำนวนทั้งสิ้น 2,949,516 คน เป็นชาย 1,242,702 คน เป็นหญิง 1,251,814 คน และมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 581,850 หลังคาเรือน เศรษฐกิจโดยรวมของจังหวัดในปี พ.ศ. 2537 มีมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมของจังหวัด (GPP) ตามราคาประจำปี 63,934.84

ด้านบาท โครงสร้างทางเศรษฐกิจประกอบด้วยกิจกรรมเป็นสำคัญ รองลงไปได้แก่ การค้าส่งและค้าปลีก การบริการก่อสร้าง และการอุตสาหกรรมคิดเป็นร้อยละ 26.2 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมของจังหวัด อำนาจการซื้อต่อของประชาชนส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับภาวะการผลิตและราคาผลผลิตทางการเกษตรในแต่ละปี นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531 เป็นต้นมา เศรษฐกิจของจังหวัดนครราชสีมามีการขยายตัวในระดับสูงมาก พืชเศรษฐกิจหลายชนิดมีราคาดีอย่างต่อเนื่อง เช่น ข้าว ข้าวโพด ฯลฯ ทำให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันการพัฒนาเมืองนครราชสีมาให้สู่ศูนย์กลางการลงทุนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตเพื่อการส่งออกก่อให้เกิดการขยายตัวของการจ้างแรงงาน ทำให้ประชาชนมีรายได้สูงขึ้น รวมถึงการพัฒนาคุณภาพความเป็นอยู่ของชีวิตที่ดีขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2539 รายได้ต่อหัวต่อปีของประชากรเท่ากับ 31,000 บาท (เอกสารสำนักงานป้าไม้ จังหวัดนครราชสีมา, ม.ป.ป.)

ลักษณะทางสังคมวัฒนธรรม

จังหวัดนครราชสีมามีพื้นที่กว้างขวาง มีลักษณะภูมิประเทศหลายรูปแบบจำแนกได้ 5 เขต ได้แก่ เขตภูเขาสูงทางตะวันตกเฉียงใต้และทางใต้ เขตที่ราบลูกคลื่นทางตะวันตกเฉียงใต้ เขตที่ราบลูกคลื่นตอนกลาง เขตที่ราบลูกคลื่นตอนเหนือ และเขตที่ราบทางเหนือ ประกอบกับการอพยพของราษฎรจากจังหวัดอื่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่มาก จึงทำให้ประชาชนมีภาษาและขนบธรรมเนียมประเพณีที่แตกต่างกัน สามารถจำแนกลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ดังนี้

1. กลุ่มสังคมไทยโคราช มีจำนวนมากที่สุดที่อาศัยอยู่ในเขตอำเภอตอนกลางและบางส่วนของอำเภอทางด้านตะวันตกของจังหวัดเป็นกลุ่มคนที่พูดสำเนียงภาษาประจำท้องถิ่น มีความรู้สึกภูมิใจในความเป็นเจ้าของท้องถิ่นของตนเอง

2. กลุ่มสังคมใหม่ เป็นกลุ่มที่เข้ามาอยู่ใหม่ในพื้นที่บางส่วนของอำเภอทางด้านตะวันตกของจังหวัด ส่วนมากมาบุกเบิกพื้นที่ป่าปลูกพืชเพื่อการค้าโดยเริ่มจากการปลูกพืชไร่เพื่อการค้า เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง ชนิดของพืชที่จะเปลี่ยนแปลงไปตามราคาตลาดในขณะที่การปลูกพืชไร่จะแบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งทำสวนผลไม้ ซึ่งในกรณีที่สวนผลไม้ทำรายได้ดีก็จะเปลี่ยนเป็นทำสวนผลไม้มากขึ้น กลุ่มนี้มีความหลากหลายการใช้ภาษาพูดตามท้องถิ่นเดิม มักจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเครือญาติและกลุ่มอาชีพ ขอมรับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมาผสมผสานกับลักษณะความเป็นอยู่ของตนได้เร็ว

3. กลุ่มสังคมไทยอีสาน มีลักษณะสังคมกึ่งไทยกึ่งจีนกึ่งลาว อาศัยอยู่ในพื้นที่อำเภอทางทิศเหนือและทางด้านตะวันออกของจังหวัด มีภาษาพูดเป็นของตนเอง มีความอ่อนน้อมถ่อมตน และเกรงใจผู้ที่เป็นตัวแทนของทางราชการมากกว่ากลุ่มสังคมไทยโคราชและกลุ่มสังคมใหม่ (รัตนารุจิกุล, ม.ป.ป.)

ทรัพยากรป่าไม้ของจังหวัด

สำนักงานป่าไม้จังหวัดนครราชสีมา (ม.ป.ป.) ได้จำแนกประเภทได้ 6 ประเภท ด้วยกัน

1) ป่าเต็งรังหรือป่าแดง (บางท้องถิ่นเรียกว่าป่าโคกหรือป่าพะยะ) เป็นป่าที่มีพื้นที่มากที่สุด ในจังหวัด พบตั้งแต่พื้นที่เนินเขาจนถึงที่ราบ เกิดได้บนดินที่แห้งมาก อาจเป็นดินปนกรวดน้ำพาหรือกรวดลูกรัง ดินปนทราย มีอาหารพืชน้อย โดยเฉพาะในพื้นที่ที่ถูกถากถอนไปมาก ป่าเต็งรังมีลักษณะเป็นป่าโปร่ง ต้นไม้ผลัดใบในฤดูแล้ง ต้นไม้มีทั้งขนาดใหญ่ กลางและเล็กขึ้นปะปนกัน มียอดไม้ห่างๆ ใบไม้จะกระจายตัวห่างกันทำให้แสงอาทิตย์สามารถส่องลงถึงพื้นที่ดินได้ ป่าเต็งรังมีความสำคัญในด้านเป็นแหล่งผลิตของไม้มีค่าทางเศรษฐกิจ เพราะไม้ส่วนมาเป็นไม้เนื้อแข็งและมีความทนทาน เช่น ไม้เต็ง รัง พลวง เหียง มะค่าแต้ รกฟ้า ฯลฯ ป่าประเภทนี้สามารถพบได้ในทุกอำเภอแต่ส่วนมากอยู่ในเขต อำเภอครบุรี เลิงสาง สีคิ้ว สูงเนิน ปักธงชัย วังน้ำเขียว ด่านขุนทด โชคชัย หนองบุญนาถ จักราช

2) ป่าเบญจพรรณ เป็นป่าโปร่งมีพันธุ์ไม้หลากหลายชนิดในฤดูแล้งพันธุ์ไม้ส่วนมากจะผลัดใบและมักเกิดไฟไหม้แทบทุกปี ป่าประเภทนี้จะพบอยู่ตามริมขอบๆ ของป่าดิบแล้งและลักษณะป่าเบญจพรรณจะค่อยๆ กลืนสู่ป่าเต็งรัง ป่าเบญจพรรณในจังหวัดนครราชสีมา มีลักษณะเช่นเดียวกันในจังหวัดอื่นๆ ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือป่าเบญจพรรณที่ไม่มีไม้สักซึ่งป่าประเภทนี้เหลืออยู่น้อยมาก เนื่องจากการตัดไม้ใหญ่ซึ่งเป็นไม้เนื้อแข็งที่มีค่าทางเศรษฐกิจ ป่าประเภทนี้จะพบในเขตอำเภอครบุรี เลิงสาง วังน้ำเขียว ปักธงชัย สูงเนิน สีคิ้ว โดยพบในบริเวณเชิงเขาหรือบริเวณที่ติดต่อกับป่าดิบแล้ง

3) ป่าดิบแล้ง เป็นป่าประเภทหนึ่งของป่าดงดิบแต่มีความชุ่มชื้นน้อยกว่าป่าดิบชื้น ป่ามีลักษณะโปร่งแสงกว่าและมีไม้ส่วนน้อยบางส่วนที่ผลัดใบ จึงเรียกว่าป่าดิบชื้น ป่ามีลักษณะโปร่งแสงและมีไม้ส่วนน้อยบางส่วนที่ผลัดใบจึงเรียกว่าดิบแล้ง ป่าประเภทนี้อยู่กึ่งกลางระหว่างป่าดิบ

ขึ้นกับป่าเบญจพรรณ พบได้ตามบริเวณเขาจนถึงที่ราบ พันธุ์ไม้สำคัญในป่าประเภทนี้ได้แก่ ไม้ยาง มะค่าโมง ตะเคียนหิน กะบาก เกี่ยม จำปาป่า มะหาด มะม่วงป่า มะยมป่า ตาเสือ ข่อย ดินนกก มะเกลือ ไทร หว้า ตะเคียน มะกอก จั้ว เต้า กะเบา หลายไม้ไผ่ เถาวัลย์ต่างๆ พบในเขตอำเภอปากช่อง ลีลาวัง สุนทรนิเวศ วังน้ำเขียว ปักธงชัย ครบุรี เสงิสง

4) ป่าดงดิบชื้น เป็นป่าดงดิบประเภทหนึ่งมีลักษณะและพันธุ์ไม้เหมือนป่าดงดิบแล้ง แม้จะมีไม้ขึ้นหนาที่มากกว่าเพราะอยู่ในบริเวณที่ชื้นกว่า เป็นป่าไม่ผลัดใบ พบในเขตหุบเขาและภูเขาของอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ อุทยานแห่งชาติทับลานในเขตอำเภอปากช่อง ปักธงชัย วังน้ำเขียว ครบุรี และเสงิสง

5) ป่าหญ้า พื้นที่ป่าประเภทนี้เคยเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ แต่ถูกแผ้วถางทำลายไม้ดั้งเดิมเกือบจนหมดสิ้น พื้นที่จึงขาดความอุดมสมบูรณ์และถูกทอดทิ้ง หญ้าต่างๆ จึงขึ้นมาทดแทน ป่าประเภทนี้พบทั่วไปทั้งจังหวัด บางส่วนจัดเป็นพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมและทางรัฐบาลกำลังนำมาปฏิรูปให้กับเกษตรกรใช้เป็นที่อยู่อาศัยและทำกิน

6) ป่าปลูกและสวนป่า เป็นป่าที่ทางราชการหรือเอกชนปลูกขึ้นในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมหรือพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธารที่ถูกบุกรุก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นป่าอนุรักษ์และป่าเศรษฐกิจ (ประเทืองจินตสกุล, ม.ป.ป.)

การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ป่าไม้

จังหวัดนครราชสีมาเคยมีพื้นที่ป่าไม้ถึงร้อยละ 55.4 ของพื้นที่จังหวัดใน พ.ศ. 2504 ซึ่งเป็นจำนวนร้อยละที่สูงกว่าร้อยละพื้นที่ป่าของประเทศ (55.3%) และของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (41.9%) ในขณะนั้น แต่เมื่อถึง พ.ศ. 2534 จังหวัดนครราชสีมาเหลือพื้นที่ป่าไม้เพียงร้อยละ 11.4 ซึ่งเป็นจำนวนร้อยละที่ต่ำกว่าร้อยละของพื้นที่ป่าไม้ของประเทศ (26.6%) และของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (12.9%) โดยอัตราการลดลงของพื้นที่ป่าไม้จังหวัดนครราชสีมาในช่วง พ.ศ. 2528-2531 ประมาณ 51,000 ไร่ต่อปี ขณะที่ช่วง พ.ศ. 2532-2534 เพิ่มขึ้นเป็น 74,000 ไร่ต่อปี

การลดลงของพื้นที่ป่าไม้ในจังหวัดจะมีความสัมพันธ์กับการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ปลูกพืชไร่ โดยเฉพาะมันสำปะหลังและปอ รวมทั้งพื้นที่สนามกอล์ฟ โรงแรม รีสอร์ท เป็นต้น ทำให้แม้กระทั่ง

พื้นที่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติก็ถูกบุกรุกโค่นถาง เผลอทำลายเกือบหมดที่มีเหลือและเป็นแปลงใหญ่ มีเฉพาะในเขตอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่และทับลานเท่านั้น (ประเทือง จินตสกุล, ม.ป.ป.)

อำเภอวังน้ำเขียว

ประวัติความเป็นมาของอำเภอวังน้ำเขียว เมื่อประมาณ 200-300 ปีที่ผ่านมา มีวังน้ำวนลึก น้ำใสสะอาดมีตะไคร่น้ำขึ้นตามโขดหินเขียวทั่วบริเวณ เป็นที่อยู่ของปลาชนิดต่างๆ มีกระเช้าขุม บริเวณบ้านห้วย บ้านเก่า ตำบลสะแกราช มีการตั้งบ้านเรือนเป็นชุมชน ประมาณ 100 ปีที่ผ่านมา เรียกว่า “บ้านวังน้ำเขียว” ขึ้นกับตำบลสะแกราช อำเภอปักธงชัย เมื่อปี พ.ศ. 2518 แยกจากตำบลสะแกราชเป็นตำบลวังน้ำเขียว ต่อมาแยกออกเป็นตำบลอุดมทรัพย์ในปัจจุบัน (อำเภอวังน้ำเขียว, 2548)

1 เมษายน พ.ศ. 2535 จัดตั้งเป็นกิ่งอำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา

5 ธันวาคม พ.ศ. 2549 มีพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งอำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา

ขนาดและที่ตั้ง และอาณาเขต

อำเภอวังน้ำเขียว ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของจังหวัดนครราชสีมา ห่างจากตัวจังหวัดตามทางหลวงแผ่นดินสาย 304 (นครราชสีมา-กบินทร์บุรี) ประมาณ 72 กิโลเมตร ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 238 กิโลเมตร ที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ หมู่ 10 ตำบลวังน้ำเขียว มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 7,079 ตารางกิโลเมตร หรือ 974,375 ไร่ โดยมีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลตะขบ ตำบลภูหลวง ตำบลลำนางแก้ว อำเภอปักธงชัย

ทิศตะวันออก ติดต่อกับตำบลสะแกราช อำเภอปักธงชัย ตำบลจระเข้หิน อำเภอครบุรี

ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลทุ่งโพธิ์ อำเภอนาคี จังหวัดปราจีนบุรี

ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลโป่งตาลอง ตำบลวังกะทะ ตำบลคลองม่วง อำเภอวังน้ำเขียว

ภาพที่ 3 แสดงขอบเขตอำเภอวังน้ำเขียว

ที่มา: ดัดแปลงมาจาก www.wnk.go.th/main.php (2548)

ลักษณะภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นภูเขาและเนินเขาสูงๆ ต่ำๆ สลับกันไปทั่วทั้งพื้นที่ มีความสูงเฉลี่ยจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 236-843 เมตร เช่น เขาหินเพลิง เขาเขียว เขาชะบะเต่า เขาสูง เขาน้อย เขาทับเจ็ด เขาสวนห้อม เขาปลายคลองกุ่ม เขาไช้ เขาแผงม้า เขาวง เขาตะกุดรัง เขากระปุก เขาไฟ เป็นต้น มีลำน้ำสายสำคัญ 3 สาย คือ ลำพระเพลิง ลำมูลหลวง และลำเชียงสา มีลักษณะพื้นที่ ดังนี้

1. พื้นที่เขาและที่ลาดชัน ความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 400-800 เมตร มีพื้นที่ประมาณ 376,219 ไร่หรือร้อยละ 55.75 ของพื้นที่ทั้งหมด

2. พื้นที่เนินเขา ลักษณะเป็นเนินดินสูงๆ ต่ำๆ สลับกันไป ความสูงเฉลี่ยประมาณ 300-400 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง มีพื้นที่ประมาณ 272,906 ไร่หรือร้อยละ 40.5 ของพื้นที่

3. พื้นที่ราบสูงความสูงเฉลี่ย 200-300 เมตร มีพื้นที่ประมาณ 22,780ไร่ หรือร้อยละ 3.38 ของพื้นที่ ส่วนใหญ่อยู่ในตำบลอุคมทรัพย์

4. พื้นน้ำประมาณ 2,470 ไร่ หรือร้อยละ 0.37 ของพื้นที่

ภูมิอากาศ

ฤดูร้อน ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์-พฤษภาคม อุณหภูมิเฉลี่ย 35 องศาเซลเซียส

ฤดูฝน ตั้งแต่เดือนมิถุนายน-ตุลาคม ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 1,100-1,300 มิลลิเมตร/ปี

ฤดูหนาว ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน-มกราคม อุณหภูมิเฉลี่ย 9 องศาเซลเซียส

การปกครอง

ปัจจุบันอำเภอวังน้ำเขียว แบ่งการปกครองออกเป็น 5 ตำบล 64 หมู่บ้าน ประกอบด้วย

1. ตำบลอุคมทรัพย์ มี 16 หมู่บ้าน ได้แก่ 1) บ้านบะใหญ่ 2) บ้านโนนเหลื่อม 3) บ้านโนนจั่ว 4) บ้านตะกุดรัง 5) บ้านบะด่าน 6) บ้านหนองโสมง 7) บ้านโนนค่าง 8) บ้านห้วยพรหม 9) บ้านวังน้ำเขียว 10) บ้านซำเต่า 11) บ้านห้วยน้ำเค็ม 12) บ้านโนนสง่า 13) บ้านหนองแวง 14) บ้านโนนศรีทอง 15) บ้านห้วยเขาทอง 16) บ้านซำพลู

2. ตำบลวังน้ำเขียว มี 14 หมู่บ้าน ได้แก่ 1) ศาลเจ้าพ่อ 2) สวนหอม 3) คลองสอง 4) เขาแฝงม้า 5) คลองอีแฝว 6) คลองทุเรียน 7) ไทรทอง 8) คลองทราย 9) คลองบง 10) นุดะโก 11) น้ำซำ 12) วังไผ่ 13) ซำไทรทอง 14) ซำไทรทองพัฒนา

3. ตำบลระเริง มี 12 หมู่บ้าน ได้แก่ 1) ระเริง 2) คลองกิ่ 3) คลองหินร้อง 4) ซำปลายกั้ง 5) คลองกุ่ม 6) หนองไม้สัก 7) ไทรงาม 8) โป่งตาลอง 9) คลองสมบุรณ์ 10) หนองกระจง 11) โป่งค่าง 12) คลองดินดำ

4. ตำบลวังหมี มี 14 หมู่บ้าน ได้แก่ 1) วังหมี 2) ท่าวังไทร 3) คลองใบพัด 4) ยุดอีปูน 5) คลองสะท้อน 6) โนนสาวเอ้ 7) บุนนิน 8) ทำน้ำซำ 9) โกลสันตีสุข 10) บุนเจ้าคุณ 11) ยุดพัฒนา 12)

สันกำแพง 13) หนองไม้แดง 14) อุบลพัฒนา 15) พยุหุมิตร 16) คลองปลากั้ง 17) นุกระทิง และ 18) คลองนกแก้ว

5. ตำบลไทยสามัคคี มี 9 หมู่บ้าน ได้แก่ 1) ไทยสามัคคี 2) สุขสมบูรณ์ 3) ปฏิรูปที่ดิน 4) นุไทร 1 5) นุไทร 6) ห้วยใหญ่ใต้ 7) ไผ่งาม 8) พุทธชาด 9) คลองไทร